

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
КАФЕДРА МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН І БІЗНЕСУ

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ
Завідувач випускової кафедри
_____ Л. М. Побоченко
«___» _____ 2023 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА **(ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА)**

ВИПУСКНИКА ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ БАКАЛАВРА
ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ 292 «МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ»
ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНОЮ ПРОГРАМОЮ
«МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ»

Тема: «Особливості антикризової економічної політики ЄС»

Виконавець: Жеведь Володимир Костянтинівич,
група МEB-401

(підпис виконавця)

Керівник: д.е.н., професор кафедри
міжнародних економічних відносин
і бізнесу ФМВ НАУ
Мандра Володимир Володимирович

(підпис керівника)

Нормоконтролер: Прокоп'єва Аліна Анатоліївна

(підпис нормоконтролера)

Київ – 2023

НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет міжнародних відносин

Кафедра міжнародних економічних відносин і бізнесу

спеціальність 292 «Міжнародні економічні відносини»

освітньо-професійна програма «Міжнародні економічні відносини»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

_____ Побоченко Л.М.

« _____ » _____ 2023 р.

ЗАВДАННЯ

на виконання кваліфікаційної роботи

Жеведя Володимира Костянтиновича

1. Тема роботи «Особливості антикризової економічної політики ЄС» затверджена наказом ректора від «29» березня 2023 р. №423/ст.
2. Термін виконання роботи: з 22 травня 2023 року по 25 червня 2023 року.
3. Вихідні дані до роботи: нормативно-правові та законодавчі акти щодо антикризового управління у світі та в Україні, агреговані дані Міністерства фінансів України, Державної фіскальної служби України, Державної служби статистики України, матеріали й аналітичні звіти міжнародних консалтингових компаній, щорічні звіти міжнародних організацій: Міжнародного валютного фонду (МВФ), Світової організації торгівлі (СОТ), Світового банку (СБ), монографічні дослідження та періодичні публікації вітчизняних і зарубіжних учених-економістів, відкриті інформаційні інтернет-ресурси.
4. Зміст пояснювальної записки: теоретичні аспекти передумов та причин виникнення торгових війн, тренди розвитку торговельно-економічних відносин США і Китаю в умовах глобальної економічної нестабільності, глобалізація і перспективи розвитку торговельних відносин між США та Китаєм.
5. Перелік обов'язкового ілюстративного матеріалу: у роботі розміщено 13 таблиць, 8 рисунків.
6. Презентація основних результатів кваліфікаційної роботи в електронному вигляді. Розроблена презентація в Microsoft Office Power Point, складає 21 слайдів.

7. Календарний план-графік

№ пор.	Завдання	Термін виконання	Відмітка про виконання
1.	Вивчити літературні джерела з предмету дослідження та написати заяву про затвердження теми кваліфікаційної роботи	08.03.2023	Виконано
2.	Затвердити план дослідження та отримати завдання до виконання кваліфікаційної роботи	27.03.2023	Виконано
3.	Розкрити теоретичні аспекти антикризової політики ЄС	01.05.2023-10.05.2023	Виконано
4.	Проаналізувати антикризову економічну політику ЄС в сучасних умовах	11.05.2023-21.05.2023	Виконано
5.	Визначити сучасні виклики та проблеми антикризової політики України	22.05.2023-28.05.2023	Виконано
6.	Написати реферат, вступ, висновки та оформити список використаних джерел і додатки	29.05.2023-04.06.2023	Виконано
7.	Оформити кваліфікаційну роботу та пройти перевірку на плагіат	05.06.2023	Виконано
8.	Передати кваліфікаційну роботу рецензенту для рецензування (за 10 днів до захисту)	09.06.2023	Виконано
9.	Попередній захист кваліфікаційної роботи	12.06.2023	Виконано
10.	Передати кваліфікаційну роботу науковому керівникові для написання відгуку (за 7 днів до захисту)	12.06.2023	Виконано

8. Дата видачі завдання: «27» березня 2023 р.

Керівник кваліфікаційної роботи

(підпис керівника)

Мандра В.В.

Завдання прийняв до виконання

(підпис випускника)

Жеведь В.К.

РЕФЕРАТ

Пояснювальна записка до кваліфікаційної роботи «Особливості антикризової економічної політики ЄС»: 95 с., 8 рис., 13 табл., 87 літературних джерел.

Перелік ключових слів (словосполучень): КРИЗА, СВІТОВІ ЕКОНОМІЧНІ КРИЗИ, ЦИКЛІЧНИЙ РОЗВИТОК ЕКОНОМІКИ, АНТИКРИЗОВЕ УПРАВЛІННЯ, АНТИКРИЗОВА ПОЛІТИКА ЄС, АНТИКРИЗОВІ ЗАХОДИ, АНТИКРИЗОВІ СТРАТЕГІЇ, СТАБІЛІЗАЦІЙНІ СТРАТЕГІЇ.

Об'єкт дослідження: є система економічних відносин та процесів, що складають економіку країн-членів Європейського Союзу, а також міжнародні відносини, які впливають на розвиток цієї системи.

Предмет дослідження: є специфіка антикризової економічної політики ЄС та її вплив на соціально-економічний розвиток країн-членів та міжнародне співробітництво.

Мета кваліфікаційної роботи: дослідження особливостей антикризової економічної політики ЄС та розгляд можливостей та перспектив подальшого розвитку антикризової політики в умовах зростаючих економічних викликів та нестабільності

Методи дослідження: теоретичні методи: аналізу та синтезу, індукції та дедукції, історичного та логічного, каузальний; емпіричні методи: статистичний, графічний, класифікацій; метод експертних оцінок, рейтингування та ін.

Отримані результати та їх новизна: набули подальшого розвитку основні положення політики ЄС в сфері антикризового стратегічного управління країн ЄС.

Значущість виконаної роботи та висновки: впровадження низки антикризових заходів у післявоєнний час для швидшого відновлення економіки країни.

Рекомендації щодо використання результатів: Матеріали дипломної роботи рекомендується використовувати при розробленні та реалізації антикризової політики України у післявоєнний час.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1	
ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ АНТИКРИЗОВОЇ ПОЛІТИКИ ЄС	10
1.1. Поняття, теорії та класифікація кризових явищ та ситуацій	10
1.2. Сучасні теоретичні концепції антикризового управління	21
1.3. Принципи та механізми антикризового управління	32
РОЗДІЛ 2	
АНАЛІЗ АНТИКРИЗОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ЄС В СУЧАСНИХ УМОВАХ	39
2.1. Антикризові стратегії та програми антикризового управління країн ЄС	39
2.2. Криза COVID-19: вплив та реакція ЄС на пандемію	47
2.3. Криза біженців: стратегії та політики ЄС для забезпечення безпеки та інтеграції біженців	57
РОЗДІЛ 3	
СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ПРОБЛЕМИ АНТИКРИЗОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ	63
3.1. Наслідки військової агресії як основа формування антикризової економічної політики України	63
3.2. Пріоритети економічного розвитку України у контексті ризиків кризи в ЄС	68
3.3. Імплементация досвіду ЄС впровадження антикризових заходів в Україні ..	79
ВИСНОВКИ	84
СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	87

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Актуальність дослідження теми «Особливості антикризової економічної політики ЄС» не викликає сумніву, оскільки європейська економіка за останні роки зазнала низки криз, які мали серйозний вплив на соціально-економічний розвиток країн ЄС. Крім того, в сучасному світі Європейський Союз є однією з найбільш впливових економічних та політичних організацій, тому розуміння особливостей антикризової політики ЄС є дуже важливим для розвитку світової економіки.

Основні причини, які ставлять перед ЄС завдання антикризової політики, пов'язані зі складними економічними викликами, з якими стикається кожна країна у змінних умовах світової економіки. Водночас, реалізація антикризової політики ЄС пов'язана з багатьма складними завданнями, зокрема зміною законодавства, реформуванням банківської системи та фіскальної політики, підвищенням ефективності управління та підтримкою соціальної сфери.

Оскільки кризи викликають серйозний вплив на життя людей та суспільство в цілому, ефективна антикризова політика ЄС має бути спрямована на забезпечення соціальної захищеності населення, зменшення безробіття та підвищення загальної добробуту. Також, важливо забезпечити підтримку малих та середніх підприємств, які є важливим джерелом розвитку економіки країн ЄС.

Дослідження теми «Особливості антикризової економічної політики ЄС» є важливим, оскільки європейська економіка потребує постійної підтримки та покращення умов життя населення. Розуміння особливостей антикризової політики ЄС може допомогти країнам-членам в боротьбі з економічними труднощами, а також покращити взаємодію між ними та європейськими інституціями.

Крім того, з огляду на те, що кризи транснаціонального характеру, ефективна антикризова політика ЄС має бути спрямована на співпрацю з іншими регіонами світу та міжнародними організаціями. Це стає особливо важливим у сучасних умовах глобалізації, коли економіка кожної країни стає все більше залежною від розвитку економіки інших країн.

Також, варто зазначити, що особливості антикризової політики ЄС зумовлені не лише економічними, але й політичними та соціальними чинниками, що відображає складність процесу прийняття та реалізації рішень у межах ЄС. Розуміння цих особливостей може допомогти краще зрозуміти механізми прийняття та реалізації політичних рішень в рамках Європейського Союзу.

Серед наукових праць, в яких досліджуються проблеми антикризового управління у цілому та окремі його сфери і аспекти зокрема, необхідно виділити дослідження таких зарубіжних вчених, як: E. I. Altman, V. Vincentz, D. Brown, J. Earle, W. Aghion, Ph. Aghion, L. Barton, I. Donald, D. Cantor. З питань антикризового управління підприємствами, банкрутства, санації та фінансової реструктуризації та їх впливу на сучасний розвиток підприємств та української економіки надруковано цілу низку науково-теоретичних досліджень вітчизняних вчених-економістів, а саме: И.П. Булеева, Н.Е. Брюховецкої, Л.О. Лігоненко, А.С. Гальчинського, В.М. Гейця, А.М. Чернявського, О.М. Терещенка.

Ці роботи стали основою для вивчення проблем антикризової політики ЄС.

Метою дослідження є розкриття особливостей та механізмів антикризової політики, яка застосовується в країнах-членах Європейського Союзу, з метою забезпечення стабільного розвитку європейської економіки та підвищення якості життя населення.

Відповідно до поставленої мети виділяють **основні завдання**:

Основними завданнями дослідження теми «Особливості антикризової економічної політики ЄС» є:

- визначення принципів, цілей та стратегій антикризової політики ЄС, її ролі та значення для стабілізації економіки країн-членів;
- аналіз механізмів та інструментів антикризової політики ЄС, їх ефективності та недоліків;
- вивчення досвіду країн-членів ЄС щодо реалізації антикризової політики та визначення тих рішень, які можуть бути використані в інших країнах;
- аналіз впливу антикризової політики на соціально-економічний розвиток ЄС та підвищення рівня життя населення;

- розгляд можливостей та перспектив подальшого розвитку антикризової політики в умовах зростаючих економічних викликів та нестабільності.

Об'єктом дослідження є система економічних відносин та процесів, що складають економіку країн-членів Європейського Союзу, а також міжнародні відносини, які впливають на розвиток цієї системи.

Предметом дослідження є специфіка антикризової економічної політики ЄС та її вплив на соціально-економічний розвиток країн-членів та міжнародне співробітництво.

Методологія дослідження. У першому розділі роботи проводилось аналіз найбільш розповсюджених методів дослідження в політичній економії, таких як метод історичного аналізу, порівняльного аналізу, функціонального аналізу та структурно-системного підходу. Використання цих методів дозволило визначити ключові аспекти антикризової економічної політики ЄС та її особливості.

У другому розділі роботи проводився аналітичний огляд сучасного стану та тенденцій розвитку антикризової економічної політики ЄС. Для досягнення цієї мети використовувалися методи статистичного аналізу, економетричного аналізу та метод порівняльного аналізу. Ці методи дослідження дозволяли проаналізувати показники та динаміку антикризової економічної політики ЄС та оцінити її ефективність у різних країнах.

У третьому розділі роботи проводилось дослідження пріоритетів та особливостей антикризової економічної політики України у зв'язку з викликами та загрозами, які сталися внаслідок пандемії COVID-19 та повномасштабного вторгнення росії. Основними методами дослідження були методи логічного та історичного аналізу, порівняльного аналізу та метод причинно-наслідкових зв'язків. Ці методи дослідження дозволяли проаналізувати дії та рішення, прийняті Україною у зв'язку з пандемією та повномасштабним вторгненням.

Фактологічною та статистичною основою написання випускної роботи стали, нормативно-правові та законодавчі акти щодо антикризового управління у світі та в Україні, агреговані дані Міністерства фінансів України, Державної фіскальної служби України, Державної служби статистики України, матеріали й аналітичні

звіти міжнародних консалтингових компаній, щорічні звіти міжнародних організацій: Міжнародного валютного фонду (МВФ), Світової організації торгівлі (СОТ), Світового банку (СБ), монографічні дослідження та періодичні публікації вітчизняних і зарубіжних учених-економістів, відкриті інформаційні інтернет-ресурси.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки кваліфікаційного дослідження висвітлено у наукових публікаціях:

Національні економічні стратегії розвитку в глобальному середовищі: Матеріали XIV міжнар. наук.-практ. конф. (м.Київ, 11 травня 2023 р.). Київ, 2023. – С. 115 - 117.

V Міжнародна науково-практична конференція «EUROPEAN SCIENTIFIC CONGRESS» (м. Мадрид, 12 червня 2023 р.). – С. 378-380.

Структура дипломної роботи. Дипломна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку бібліографічних посилань використаних джерел та додатків. В роботі розміщено 13 таблиць, 8 рисунків. Список бібліографічних посилань використаних джерел включає 87 найменувань на дев'яти сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ АНТИКРИЗОВОЇ ПОЛІТИКИ ЄС

1.1. Поняття, теорії та класифікація кризових явищ та ситуацій

Економічна криза – це значне падіння ділової активності у країні чи кількох країнах у разі світової кризи [36].

Економічні кризи відбивають гострі протиріччя економіки країни чи економічному стані фірми. Це кризи виробництва та реалізації товару, взаємовідносин економічних агентів, кризи неплатежів, втрати конкурентних переваг, банкрутства та ін. Можливість та необхідність виникнення економічних криз визначаються протиріччями між виробництвом та споживанням товарів. З розвитком ринкової економіки, товарного та грошового звернення збільшується ймовірність загострення цього протиріччя, оскільки зникають прямі економічні зв'язки, у яких вклинюються інтереси посередників. Виникає регіональна та галузева структура економіки, і це відбувається в умовах загальної інтеграції економічного життя. Розподіл праці, розвиток спеціалізації та кооперації загострюють протиріччя між виробництвом та споживанням. Це порушує нормальне функціонування всієї економічної системи та проявляється у надвиробництві товарів стосовно платоспроможного сукупного попиту, порушенні процесу умов відтворення суспільного капіталу, масових банкрутствах фірм, зростанні безробіття та інших соціально-економічних потрясінь. Представлене протиріччя виявляється також у розриві виробництва та споживання як у часі, так і в просторі. Загострення протиріччя стає не тільки помітним, а й регулярним і протікає як економічні кризи, що періодично наступають. При цьому прояв даної суперечності в різні історичні періоди та в різних країнах має свою специфіку [36].

Економічна криза вважається неминучою частиною економічного циклу. Незважаючи на відмінності підходів та оцінок різних економічних шкіл до визначення кризи, їх загальний висновок полягає в тому, що кризи – це закон руху

капіталізму, який має циклічний характер. Модель економічного циклу включає три основні фази – дно, зростання і рецесію. Та частина, що визначається як рецесія, і вважається більшістю економістів часом економічної кризи. Проте є думки, що кризою вважатимуться лише ту частину, яка визначається як дно. Економічна криза також може виявлятися у стагнації та депресії – тяжкій формі рецесії, коли економіка перебуває на дні тривалий час (табл. 1.1):

Таблиця 1.1

Фази економічного циклу

Назва фази	Характеристика
Криза (спад)	Відбуваються скорочення обсягу виробництва та ділової активності, падіння цін, затоварення, зростання безробіття та кількості банкрутств. При цьому ступінь негативного впливу економічних криз на окремі галузі різний
Депресія (стагнація)	Ця фаза характеризується як період пристосування господарського життя до нових умов та потреб. Це фаза набуття нової рівноваги, її тривалість може бути від півроку до трьох років
Пожавлення	Фаза відновлення. Починаються капіталовкладення, зростають ціни, виробництво, зайнятість, відсоткові ставки. Пожавлення охоплює, перш за все, галузі, що постачають засоби виробництва
Підйом (бум)	Прискорення економічного розвитку виявляється у серії нововведень, виникненні маси нових товарів та нових підприємств, у стрімкому зростанні капіталовкладень, курсів акцій та інших цінних паперів, процентних ставок, цін та зарплати. У той же час зростає напруженість банківських балансів, збільшуються товарні запаси. Підйом, що виводить економіку на новий рівень у її поступальному розвитку, готує базу для нової періодичної кризи. Початковим «поштовхом» (причиною) нової періодичної кризи є скорочення сукупного попиту, після чого знову починається спад виробництва, падіння зайнятості, зменшення доходів, скорочення витрат та попиту ¹

Примітка. Складено автором за даними Reinhart C. M. This Time Is Different: Eight Centuries of Financial Folly / C.M. Reinhart, K.S. Rogoff. Princeton University Press, – 2009.

Криза – це ситуація, в якій певна кількість людей або інститутів (1-ий фактор), не може виконати певний обсяг своїх зобов'язань (2-ий фактор) перед певною кількістю суб'єктів (3-ій фактор) протягом певного часу (4-ий фактор). При цьому вони не можуть залучити необхідну кількість зовнішніх ресурсів (5-ий фактор) на певних умовах (6-ий фактор), що приводить до скорочення обсягів виробництва товарів і послуг на певну величину (7-ий фактор), росту дефіциту бюджету (8-ий

фактор), дефіциту поточного рахунка (9-ий фактор), інфляції (10-ий фактор), падінню цін на нерухомість (11-ий фактор), цінні папери (12-ий фактор) і/або девальвації національної валюти (13-ий фактор). Крім того, що для кожної країни набір цих факторів специфічний, легко собі представити велику кількість комбінацій, які дані фактори можуть дати. Їхня інтенсивність – ще одна змінна. Що для однієї країни криза, для іншої – тимчасова турбулентність [29].

Звісно, криза може проявлятися у будь-якій комбінації своїх форм, при цьому цікавим є те, що в сучасних умовах розвитку світового господарства при досягнутому рівні глобалізації кризи стають всезагальними та проявляються в усіх своїх формах одразу – банківські поєднуються з валютними, все це супроводжуються обвалом на фондових біржах, тощо.

Залежно від отриманих комбінацій за формами прояву фінансові кризи поділяють на банківські кризи, кризи бульбашкової економіки, міжнародні кризи, глобальні рецесії. Ця типологізація несе в собі поєднання декількох критеріїв: масштабів, часу, географії кризи та форм її прояву. Тобто кризу можна поділити на 4 шаблі, (рис. 1.1.):

Рис. 1.1. Рівні кризи.

Примітка. Побудовано автором за даними America's foreclosure-prevention strategy may be misconceived // The Economist. – 09.07.2009.

За такою класифікацією першим шаблоном фінансової кризи є: перша – «bank run», коли відбувається панічне вилучення коштів з банків, що може привести до їх банкрутства та втрати грошей вкладниками. Це називається кризою банківської паніки або кредитною кризою через недостатність ресурсів, коли банки перестають надавати позики через побоювання мати недостатню кількість коштів на покриття депозитів. Можна навести багато прикладів таких ситуацій: кризи банків США у 1931 році чи кризу на Лондонській біржі в 2007. Кризу 1980-х років в США розглядають як ощадно-кредитну, саме вона призвела до кредитної кризи через недостатність ресурсів, що вважається головним рецесії 1990-1991. [22].

Друга причина – криза бульбашкової економіки, коли ціна фінансових активів перевищує їхню теперішню вартість майбутнього прибутку, що може призвести до ризиків різкого обвалу цін на всі фінансові інструменти. Класичними прикладами таких криз є Голландську «тюльпанову кризу», обвал на фондовому ринку США в 1929, Японську економічну бульбашку 1980-х років, та іпотечну кризу США.

Міжнародну фінансову кризу пов'язують з ситуацією, коли країна зі стабільним курсом грошової одиниці стикається з необхідністю девальвації через спекуляції на валютному ринку – це називають валютною кризою чи кризою платіжного балансу. Коли країна не може обслуговувати та погашати свій державний борг – це призводить до дефолту. Негативним наслідком як першого, так і другого видів криз є різке погіршення інвестиційного клімату та зупинка Рузу капіталу через цю країну. В 1992-1993 девальвувалися валюти ряду європейських країн згідно з Європейським Механізмом Валютного Курсу, валютна криза торкнулася багатьох азійських країн в 1997-1998 роках, фінансова криза Росії в 1998 пов'язана з девальвацією рубля та неспроможністю країни обслуговувати державні облигації [30].

Найвищим шаблоном кризи є глобальна рецесія чи депресія (якщо вона спостерігається протягом довгого періоду) і говорять про неї тоді, коли протягом хоча б двох кварталів ріст ВВП є негативним. Деякі вчені розрізняють рецесії і фінансові кризи, інші наполягають на тому, що в більшій мірі рецесії спричинені кризовими явищами на фінансовому ринку, і тільки потім в інших галузях

економіки. Безумовно, прикладом такої всезагальної кризи є Велика Депресія, що докорінно змінила майже всю систему світогосподарських зв'язків. Зараз все більше вчених зауважують, що іпотечна криза США стала базою нової Першої Великої Депресії 21 століття.

Економічною наукою розроблено цілу низку різних теорій, що пояснюють причини економічних циклів. Найвідоміші економісти, які займалися розробкою теорій економічних циклів та криз, включають:

Джона Мейнарда Кейнса, який у своїй книзі «Загальна теорія зайнятості, процента та грошей» висунув теорію, згідно з якою економічні кризи виникають через недостатнє споживання та надмірну заощадженість [52].

Фрідріх фон Гайек, який розвинув теорію австрійської школи економіки про те, що економічні цикли виникають через недостатній розвиток капіталістичної системи та збільшення кількості грошей в обігу.

Джозеф Шумпетер, який вважав, що економічні цикли є результатом інновацій та змін у технологіях, що призводять до зростання економіки та наступної її зупинки.

Ці економісти, а також багато інших, зробили значний внесок у розуміння причин економічних циклів та криз, які з'являються в результаті економічної діяльності.

В цілому всі теорії можна розділити на ті, що бачать причини циклічності та криз ринкової економіки в екзогенних (зовнішніх, об'єктивних) факторах, і ті, що бачать причини в ендогенних (внутрішніх, суб'єктивних) факторах.

Теорії, засновані на дії об'єктивних факторів, пояснюють цикл і кризу в ньому впливом зовнішніх причин, що часто не стосуються безпосередньо економіки, наприклад, таких як політичні події, війна, наукові та технічні відкриття, демографічна ситуація, міграція, відкриття нових родовищ, сплески сонячної активності, цикли атмосферних опадів і період звернення планети Венера. У цій категорії найбільш відомі такі теорії [30]:

– грошова (монетарна) теорія – криза відбувається, якщо грошова маса зменшується. Монетаристи пов'язують економічний цикл із кредитним циклом. На

їхню думку, високі відсоткові ставки, які безпосередньо визначають ціну боргу, впливають на зниження споживчих витрат та економічну активність. Монетаристи також зазначають, що криза може настати через надлишок грошової маси – якщо пропозиція грошей для ринкової економіки вчасно не скорочується, це призводить до перекредитованості та економічні темпи можуть вийти за межі оптимального. Через війну грошовий потік продовжить збільшуватися, пропозиція вийде межі попиту і почнеться криза надвиробництва;

– теорія нововведень пояснює цикл розвитком науково-технічного прогресу. Активна частина основного капіталу морально старіє протягом 10-12 років. Це потребує її оновлення та надалі стимулює економічне пожвавлення. Криза настає тоді, коли вихід із неї неможливий у межах існуючих техніки та поділу праці;

– теорія реального ділового циклу вважає причиною кризи економічний шок – випадкова, непередбачувана подія, що надає широке впливом геть економіку і викликане речами, які виходять поза економічних моделей. Серед типів економічних потрясінь розрізняють шок пропозиції, шок попиту, фінансовий шок, політичний шок, технологічний шок.

Теорії, що ґрунтуються на дії суб'єктивних факторів, стверджують, що економічний цикл самовідтворюється завдяки механізму всередині самої економічної системи. Економічне зростання призводить до появи нових капітальних благ, наприклад машин, верстатів, устаткування. Їх заміна через кілька років через знос дасть поштовх інфляції і т. д. Зростання, досягаючи піку, породжує стиск, а стиснення, досягнувши нижньої граничної позначки, призводить до відродження та активності. Найбільш відомі інтернальні теорії циклів та криз у них такі [33]:

– кейнсіанська теорія пояснює появу економічної кризи внаслідок скорочення сукупного попиту, що призводить до низького рівня доходів та збільшення безробіття. Кейнсіанці вважають, що необхідно контролювати грошову масу в економіці і відводять цю роль уряду;

– психологічна теорія трактує цикл як наслідок охоплюють населення хвиль песимістичного та оптимістичного настрою. Криза виникає на етапі песимізму інвесторів: «стадне почуття інвесторів» призводить до зміни попиту і може

перетворитися на пророцтво про скорочення інвестиційних витрат, що потім призводить до зниження доходів;

– теорія недоспоживання вбачає причину кризи у бідності мас та одночасної концентрації великої частки сукупного доходу у заощадженнях багатих. Внаслідок нерівномірного розподілу доходу порушується рівновага між виробництвом та реалізацією – через недостатнє споживання відбувається надвиробництво;

– теорія надмірного інвестування стверджує, що причиною рецесії є відсутність правильних пропорцій між галузями, стихійними діями підприємців, що є наслідком неефективного управління та вкладень у виробництво – надходження інвестицій прискорює експансію, викликаючи диспропорції у системі фінансово-господарського механізму системи.

У зв'язку з тим, що більшість економічних теорій мають слабкі місця, останнім часом економісти вважають за краще не обмежуватися однією з них і розглядають цикли та кризи через синтез об'єктивних та суб'єктивних факторів.

Підходи до типологізації економічних криз також різні та мають свої особливості. В залежності від того, який підхід використовується, можна отримати різні характеристики та оцінки економічної кризи. Основні підходи до типологізації економічних криз, що можуть допомогти зрозуміти природу та особливості різних економічних криз, представлені у таблиці (див. Табл. 1.2).

На підставі матеріалів, отриманих при вивченні стану промислових підприємств України виділяються такі види криз [56].

- кризи занепаду, пов'язані з радикальним порушенням виробничої діяльності (а також збуту) на основі існуючих технологічних процесів;

- кризи росту – зриви в досягненні окремих цілей функціонування підприємства;

- кризи ліквідації – банкрутство і повна втрата здатності до виживання в нестабільній ситуації.

Розвиток кризи автор пропонує представити в наступній послідовності, у залежності від прихованих можливостей підприємства: потенційна криза – прихована криза – реальна криза.

Типологізації економічних криз

Підхід	Опис
За причиною виникнення	Розрізняють кризи, що виникають з-за зовнішніх та внутрішніх причин. Зовнішні причини можуть бути світовою фінансовою кризою, ринковими змінами, негативними політичними та економічними подіями у світі. Внутрішні причини – це зміни в системі управління економікою, недоліки в діяльності уряду, нерозвиненість ринків, низька конкурентоспроможність тощо.
За масштабом	Розрізняють локальні, регіональні, національні та світові економічні кризи.
За тривалістю	Розрізняють кризи короткострокові, середньострокові та довгострокові.
За сектором економіки	Розрізняють кризи в окремих секторах економіки, наприклад, фінансові, промислові, сільськогосподарські тощо.
За ступенем наслідків	Розрізняють кризи локального та глобального масштабу, залежно від наслідків, які вони мають на економіку та суспільство в цілому.

Примітка. Складено автором за даними Bruner R.F. The Panic of 1907: Lessons Learned from the Market's Perfect Storm / R.F. Bruner, S.D. Carr. John Wiley & Sons, – 2007. – 280 p.; Roth B. The Great Depression: A Diary / B. Roth. New York: PublicAffairs. – 2010. – 288 p.; Reinhart C. M. This Time Is Different: Eight Centuries of Financial Folly / C.M. Reinhart, K.S. Rogoff. Princeton University Press, – 2009.

Історичні дані з 1 століття нашої ери налічують понад 70 економічних криз у різних країнах, більше 20 з них економісти визначають як глобальні, оскільки вони торкнулися кількох країн і позначилися на спільній світовій економіці. Ми зупинимося на сучасних кризах.

Кризи 1990-х. Першою великою кризою 1990-х років став розвал європейського Механізму обмінних курсів валют (МОКВ) у 1992 році. Британський фунт – в умовах широкомасштабної спекуляції фондів страхування від втрат – був вилучений з МОКВ, а скандинавська банківська система раптово опинилася перед обличчям збільшення процентних ставок більш ніж на 100 відсотків.

За цим послідував крах мексиканського песо наприкінці 1994 року і подальший «мексиканський порятунок [bailout]» ціною в 50 млрд доларів США, який був організований адміністрацією Клінтона на початку 1995 року. Вираз

«мексиканський порятунок» є неправильним вживанням слів. Може бути, було б більш точно характеризувати його як порятунок фінансових інтересів США, пов'язаних з капіталовкладеннями в мексиканські облигації.

У квітні 1995 року долар США різко знизився до рекордно низької позначки в 79 ієн за один долар. Ієна виросла більш ніж на 60 відсотків по відношенню до долара порівняно до рівня початку 1991 року і на 30 відсотків у порівнянні з рівнем початку 1994 року. Однак збільшення ціни ієни зруйнувало залежну від експорту японську економіку.

Азіатська криза. Східно-азіатські тигри стали місцем для японських інвестицій після переоцінки ієни у 1985 році, а пізніше, з початку 1990-х, американські корпорації знайшли в цьому регіоні новий прибутковий ринок збуту. За допомогою іноземного капіталу і введення нових виробничих потужностей, що прагнули скористатися більш дешевою працею, виникло «азіатське диво». Це диво базувалося на конкуренції на експортних ринках і тривалому припливі іноземного капіталу, але ці основи стали під ударом після скасування угоди Плаза у 1995 році, коли долар знову виріс по відношенню до ієни. Зв'язок валют східно-азіатських країн з долларом спричинив труднощі, оскільки китайська валюта девальвувалася у 1994 році, що зробило Китай ще більш привабливим об'єктом для капіталовкладень і переміщення виробництва. У 1997 році криза в Таїланді спровокувала Азіатську кризу, яка скоротила виробництво світового продукту на 2 трлн доларів США в 1998-2000 роках.

Булька доткомів. У період від 1995 до 2001 року відбулась бульбашка, спричинена зльотом акцій Інтернет-компаній та появою нових Інтернет-бізнесів. Кризу дот-комів викликала переоцінка компаніями «нової економіки», особливо технологічним сектором, в якому коефіцієнт Р/Е був значно вищим, ніж у традиційних компаній. Це призвело до переоцінки їхньої ринкової вартості в 100, 200, або навіть 1000 разів, порівняно з їхнім чистим прибутком. Більшість Інтернет-компаній не досягли рівня окупності, і їхні оцінки базувалися на майбутніх прогнозованих прибутках, які ще не були досягнені. Таким чином, бульбашка дот-комів розірвалася через нереалістичні оцінки ринку, що призвело до краху компаній

та збитків інвесторів [29].

Індекс NASDAQ – індекс акцій американського позабіржового ринку, що спеціалізується на акціях високотехнологічних компаній (виробництво електроніки, програмного забезпечення тощо).

До грудня 2000 року, сумарна ринкова капіталізація шести гігантів «нової економіки» – «Microsoft», «Intel», «Cisco Systems», «WorldCom», «Dell Computers» і «Oracle» – зменшилася на 1,2 трлн. доларів у порівнянні з максимальним значенням. Трирічне падіння фондового ринку спричинило втрату фіктивного багатства не менше, ніж 8,5 трлн. доларів.

Історично, відносні масштаби передового, інноваційного сектору чи галузі, що прискорено розвивається за рахунок виробництва унікального на той момент продукту (або послуги), є досить малі по відношенню до всієї економіки країни, в якій відбувається такий економічний «бум». Це завжди було дійсно в усіх країнах і в усі часи. Це принциповий момент, оскільки швидко зростаючий сектор неминуче «витягує» на себе усі ресурси економіки, до яких він може «дотягнутися». Банки та інші фінансові інститути не можуть ігнорувати потенційну можливість у кілька разів збільшити свій прибуток завдяки інвестиційним операціям в нові, швидко зростаючі галузі. Це означає, що інші галузі позбавляються можливості отримувати дешеві ресурси. У свою чергу, новий сектор, в який ці ресурси спрямовуються, починає широкомасштабні наукові та маркетингові дослідження, метою яких є збільшення попиту [4].

Відповідно до дослідження М. Хазіна наприкінці 2000-х рр., яке також вказувало на те, що зростання продуктивності в цих шести галузях не було настільки високим, щоб пояснити масштабний розвиток економіки загалом. Це свідчить про те, що великий розвиток економіки не може бути пов'язаний з одними лише відносно невеликими секторами, які швидко розвиваються.

Причини такого явища можуть бути різними. З одного боку, це може бути пов'язано з тим, що зростання в одних галузях веде до зменшення розвитку в інших. Наприклад, зростання роздрібної торгівлі може призвести до зменшення зростання сільського господарства, а зростання телекомунікацій може призвести до зменшення

зростання інших галузей.

З іншого боку, можливо, це пов'язано з тим, що зростання в одних галузях веде до зменшення зростання в інших галузях через конкуренцію за ресурси. Наприклад, зростання виробництва комп'ютерів може призвести до зменшення зростання в інших галузях, таких як виробництво автомобілів, через конкуренцію за дешеві ресурси.

У будь-якому випадку, важливо знати, що масштабний розвиток економіки не може бути пов'язаний з однією галуззю, а потребує балансу між різними галузями економіки. Також важливо розуміти, що швидке зростання деяких галузей може бути тимчасовим і не обов'язково призведе до стійкого економічного розвитку.

Фінансова криза 2007-2010 рр. Внаслідок стрімкого розвитку іпотечного кредитування, як реакції на безпрецедентно швидке підвищення цін на нерухомість, у 2008 р. заощадження американських і британських домашніх господарств знизилися до найнижчого рівня з 1950-х рр. Рівень заборгованості домашніх господарств досяг критичної позначки у 2007 р. і становив 140% від доходів після сплати податків у США і понад 180% у Великобританії. Такий високий розмір заборгованості, навіть в умовах порівняно низьких відсоткових ставок, означав, що обслуговування боргу було досить суттєвим навантаженням у структурі витрат домашніх господарств. У фінансовому секторі нагромадження боргів, тобто запозичень, є одним з найбільш поширених явищ. Згідно зі статистикою компанії «McKinsey», Сполучене Королівство на даний момент перетворилося на найбільшого боржника у світі відносно ВВП. Зокрема, сукупний розмір приватного та державного боргу досяг 480% ВВП, що перевищує показники в 460% ВВП в Японії та 270% у США [32].

Однією з причин зростаючих дисбалансів у розвитку американської та британської економіки є надмірна залежність економічного зростання від приватного споживання у кредит, урядових видатків та інноваційних і високодохідних операцій фінансового сектору.

У 2007 році дефіцит поточного рахунку становив 5,2% ВВП у США і 2,7% ВВП у Великобританії, що свідчить про негативний зовнішньоторговельний баланс.

У той же час, Великобританія мала профіцит сальдо зовнішньої торгівлі фінансовими послугами, який дорівнював близько 2% ВВП.

У період між 2002 та 2007 роками активи британських банків майже потроїлися, а британська фінансова система перетворилася на лідера серед країн світу з точки зору розміру фінансового левериджу, тобто відношення запозичених коштів до власного капіталу, яке було навіть вищим, ніж в США.

Слід зазначити, що в Японії та Німеччині банківська система була більш зосереджена на кредитуванні промислових підприємств, що сприяло зростанню реальної економіки, а не створенню фінансових балонів. У той же час, банки в США та Великобританії активно кредитували споживачів та інвестували в інноваційні проекти, що призвело до зростання споживчого попиту та бульбашки на ринку нерухомості.

Також слід зазначити, що після кризи 2008 року, США та Великобританія прийняли ряд заходів для реформування своїх фінансових систем, що включало зменшення ризикових операцій та посилення нагляду за фінансовими установами. Однак, деякі експерти вважають, що ці заходи не були достатньо ефективними та ще більше потрібно реформувати фінансову систему, щоб запобігти майбутнім кризам.

Отже, надмірна залежність від кредитів та інноваційних проектів фінансового сектору стала причиною зростаючих дисбалансів у розвитку економік США та Великобританії. Тим часом, банківська система Японії та Німеччини, яка була більш зосереджена на підтримці реальної економіки, допомогла їм уникнути подібних проблем. Після кризи 2008 року, США та Великобританія прийняли ряд заходів для реформування своїх фінансових систем, але деякі експерти вважають, що ці заходи були недостатньо ефективними та ще потрібно робити.

1.2. Сучасні теоретичні концепції антикризового управління

Будь-яка країна потребує управління, здатного не тільки вловлювати ознаки наступу застою та подальшої кризи, враховувати можливі ризики та невизначеності, а й відповідним чином реагувати на виклики кожної нестандартної, а тим більше

загрозливої національної безпеки та державного суверенітету ситуації.

Результативність управління ризиками залежить від розуміння самої природи ризику і ризикової ситуації, а для цього звичні базові уявлення дає система ризиків.

До системи ризиків входять різні категорії, групи, види і різновиди ризикових ситуацій (рис. 1.2.).

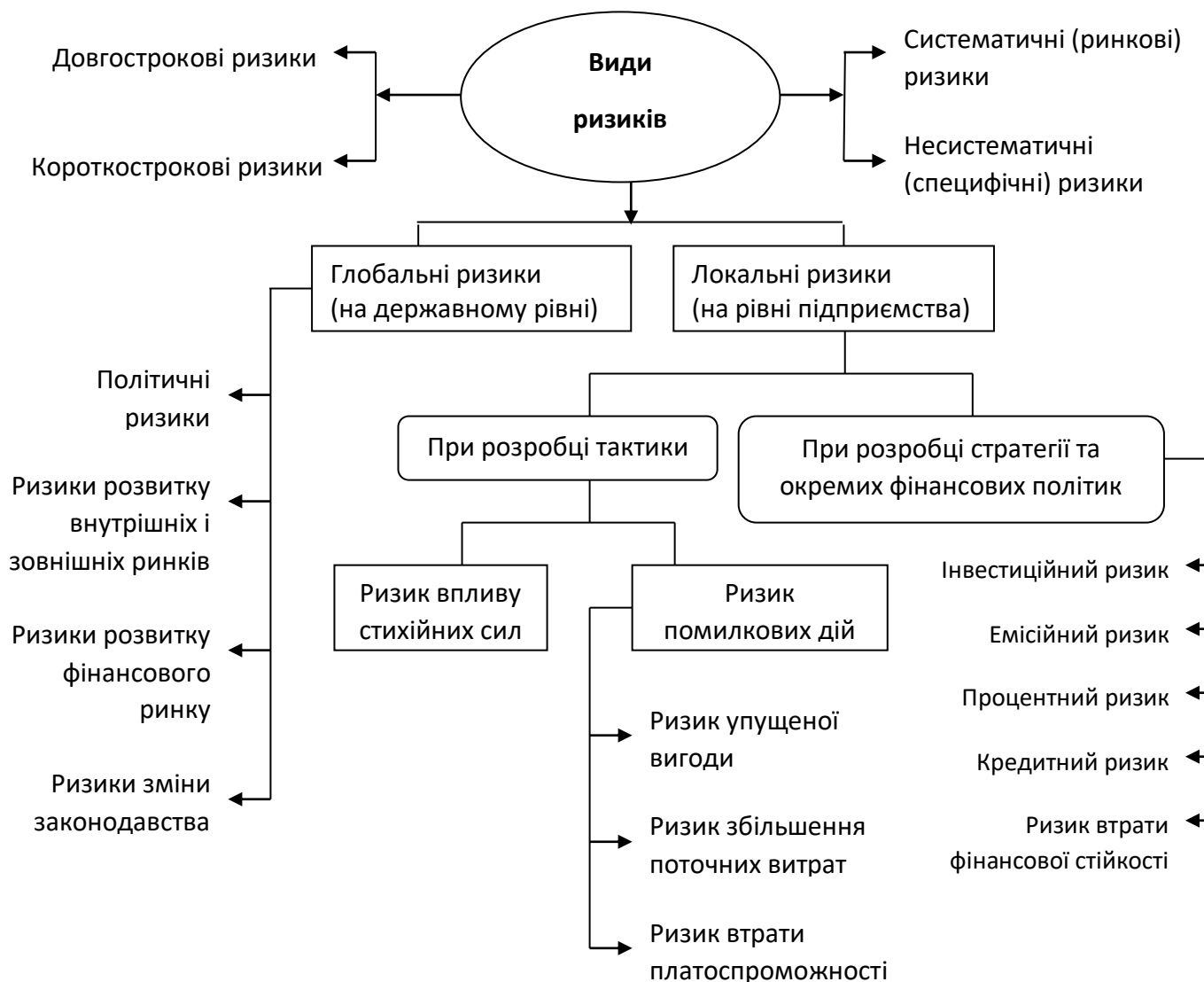

Рис. 1.2. Види ризиків.

Примітка. Побудовано автором за даними Коваленко Л.О. Фінансовий менеджмент: навч. посіб. / Л.О. Коваленко. – К.: Знання, – 2005. – 485 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://library.if.ua/book/52/3811.html>

Більше всього при антикризовому управлінні може торкнутися підприємств, що знаходяться в стадії банкрутства. Ризик систематичний, він же ризик незалежний

від підприємства. Обумовлено, насамперед тим, що в державній системі нормативно-правового регулювання відбуваються постійні «новації» у виді змін, доповнень, уточнень правил життєдіяльності і економічних норм роботи підприємства.

Несистематичний ризик характерний для періодів і етапів, впродовж яких спостерігаються кардинальні зміни в долі підприємства. При цьому суб'єктами ризику є: сам колектив і його керівництво, орган, уповноважений ліквідувати, санувати чи продати підприємство, кредитори й інвестори. Як бачимо, у критичних ситуаціях до ризику має участь велика кількість зацікавлених суб'єктів, пов'язаних з підприємством.

Виробничий і комерційний ризики пов'язані з товаром (послугами) і ризиком їхнього збуту (користування). Особливої уваги заслуговує інвестиційний ризик придбання акцій. Тут необхідні особливі оцінки й аналітичні розрахунки, для яких останнім часом розробляється великий арсенал формальних методів і технологічних процедур визначення (прогнозування) очікуваних результатів реструктуризації і реалізації нововведень.

Зокрема, про прямий інвестиційний ризик можна відзначити, що тут можливе зниження прибутковості в зв'язку з такими факторами, як ріст вартості кредитів, втрат на інфляції, відсутність економічної волі на встановлення реальних ринкових цін на продукцію, устаткування, виробництво, технології.

Ризик фінансового інвестування пов'язаний ще і з недосконалістю методології і некомпетентністю осіб, котрі формують бізнес-план і здійснюють розрахунок прибутку і збитків; фінансовими утрудненнями чи банкрутством окремих елементів; непередбаченими змінами умов фінансування; неплатоспроможність боржника тощо.

Сучасні теоретичні концепції антикризового управління базуються на ідеї попередження кризових ситуацій та розробці ефективних стратегій їх подолання. Зокрема, однією з таких концепцій є концепція кризового менеджменту, яка передбачає систему запобігання та реагування на кризові ситуації у підприємствах та організаціях. Іншою концепцією є концепція стратегічного управління ризиками,

яка базується на ідеї попередження кризових ситуацій шляхом зниження ризиків та забезпечення стійкості діяльності організації [15; 17].

Крім того, у сучасних теоретичних концепціях антикризового управління активно використовуються інструменти системного аналізу та математичного моделювання, що дозволяє більш точно передбачати та оцінювати кризові ситуації та розробляти ефективні стратегії їх подолання.

Також важливою складовою сучасних концепцій антикризового управління є забезпечення відкритості та прозорості діяльності організацій та установ в умовах кризи, що дозволяє забезпечити довіру громадськості та залучити додаткові ресурси для подолання кризи [34].

У загальному, сучасні теоретичні концепції антикризового управління спрямовані на забезпечення стійкості та стабільності організацій та економіки в цілому шляхом попередження та ефективного подолання кризових ситуацій.

Розробка теорії і практики антикризового управління стала широко поширеною в більшості промислово розвинених капіталістичних країн у середині 80-х років. Це стало актуальним у зв'язку з загостренням кризи, яка нагадувала ситуацію напередодні світової економічної кризи 1929-1933 р. У цей період країни Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) мали більше 35 млн безробітних, знижувалися інвестиційні квоти і темпи економічного росту, підвищувалися темпи інфляції.

Накопичений західними країнами досвід антикризового управління є важливим для розв'язання проблем, що стоять перед транзитивними країнами. Однак, слід враховувати, що це досвід управління в принципово інших умовах.

Важливим аспектом цього досвіду є антикризове управління в умовах цілком сформованої ринкової економіки з діючими законами конкуренції і стабільною соціально-політичною ситуацією. В такій системі банкрутство вважається позитивним явищем, що сприяє очищенню ринку від слабких конкурентів. Тому при застосуванні антикризових заходів у країнах з іншою економічною системою, слід бути обережним і враховувати особливості їхньої соціально-економічної структури.

Концепцію антикризового управління можна подати як сукупність шести основних частин, кожна з яких розглядає певні аспекти антикризового менеджменту (табл. 1.3.). Усі основні частини концепції взаємопов'язані, і лише разом вони дозволяють зрозуміти сутність і процес антикризового управління, зробити його результати найефективнішими.

Таблиця 1.3.

Концепція антикризового менеджменту

Напрямок	Характеристика
Кризи в тенденціях макрота мікророзвитку	Базові поняття антикризового управління: криза, аналіз різних криз, причини їх виникнення, структура. Тут важлива також класифікація криз з погляду різних ознак, оскільки вона дозволяє зрозуміти всі межі цього явища та його особливості та відповідно до них знайти вихід із кризової ситуації. Все це доводить необхідність вивчення криз та пошуку рішень щодо їх запобігання чи подолання наслідків.
Формування та реалізація антикризового управління	Ця частина концепції включає інформацію про основні риси антикризового управління, діагностику криз у процесах управління, стратегію та тактику антикризового управління, його технологію, а також реалізацію процедури банкрутства.
Механізм антикризового управління	Реалізується на практиці за допомогою низки коштів, кожне з яких має застосовуватися в організації усвідомлено та обґрунтовано. Особливу роль відіграють інновації в діяльності організації, інвестиційна політика, контролінг, оцінка ризиків в антикризовому управлінні та процедура санацій.
Людський фактор в антикризовому управлінні	Розгляд людського фактора передбачає формування людського капіталу, вивчення в процесі управління психології та конфліктології стосовно кризових чи інших ситуацій, формування корпоративних відносин в організації, а також забезпечення ефективної діяльності арбітражного керуючого в організації.
Антикризове управління та процеси суспільного розвитку	Антикризове управління розглядається як процес взаємодії соціально-економічної системи з іншими системами та організаціями. Даний напрямок присвячений таким питанням, як регулювання кризових ситуацій, соціальне партнерство, соціокультурні фактори, регіональні аспекти, роль профспілок у вирішенні криз.
Закордонний досвід антикризового управління	У країнах з великим досвідом антикризового управління сформовано базу, яка дає змогу проводити його оперативно та ефективно. Досвід економічно розвинених країн особливо корисний для країн, що розвиваються.

Примітка. Складено автором за даними Kindleberger Ch. P. Manias, Panics, and Crashes: A History of Financial Crises / Ch. P. Kindleberger, R. Aliber. Palgrave Macmillan, – 2015. – 355 p.

Не можна не враховувати і багато інших критеріїв, за якими можна класифікувати види та форми державно-управлінської діяльності. Залежно від предмета керуючого впливу державне управління може виступати як:

1) управління за результатами та проектами – управління, засноване на бюджетуванні, орієнтованому не на обсяги освоєних коштів, а на отримання запланованого максимально можливого кінцевого результату з мінімальними витратами матеріально-фінансових, інтелектуально-енергетичних та тимчасових ресурсів. Проекти у цьому випадку фінансуються не за видатками порівняно з попереднім фінансовим роком, а під конкретні соціально значущі результати;

2) управління зовнішнім державним боргом – діяльність щодо запобігання боргової кризи або пом'якшення боргового тягара, система заходів щодо підвищення ефективності використання державою фінансових ресурсів, що залучаються. Передбачає реструктуризацію заборгованості, що утворилася перед закордонними кредиторами, підвищення потенційних можливостей державного бюджету з обслуговування зовнішнього боргу, мобілізацію наявних у країні ресурсів на поступову мінімізацію обсягів зовнішньої фінансової заборгованості;

3) управління змінами – управління запланованими, організованими та контрольованими змінами та трансформаціями в різних сферах суспільного життя. Стимулом до активних дій щодо проведення змін та здійснення реінжинірингу на основних напрямки управлінської діяльності найчастіше є кризово-застійна ситуація. Головне, щоб керування змінами було добре продуманим, не реактивним, а випереджальним, що враховує як особливості довкілля та внутрішніх умов, так і наявні матеріально-фінансові, інтелектуально-кадрові, інформаційні та тимчасові ресурси;

4) управління інноваціями – державна стратегія та відповідна професійна управлінська діяльність, спрямована на забезпечення новаторського розвитку економіки, соціально-побутової, духовно-культурної та інших сфер життєдіяльності суспільства на основі використання передових досягнень гуманітарного та науково-технічного прогресу. Головне врахувати характер, масштабність, ступінь новизни та ризику майбутніх інноваційних змін, наявні ресурси щодо реалізації інноваційних проектів. Основні функції такого управління: формування інноваційних стратегій, програм та проектів; прогнозування, моделювання та планування інноваційних трансформацій; маркетинг інновацій; стратегічний контроль перебігу інноваційних

змін; оцінка одержаних результатів;

5) управління якістю – діяльність оперативного характеру з метою забезпечення нової якості шляхом виконання функцій планування, контролю, комунікації, розробки та реалізації заходів щодо виходу якості нового рівня. Насамперед, це створення суспільно-сприятливих умов для динамічного переведення суспільного виробництва на випуск товарів та послуг сучасної якісної лінійки. Основні фактори успіху: якість кадрів, якість матеріально-технічного та фінансового забезпечення, якість організації (нормативно-правове забезпечення, регламентація, стандартизація), якість контролю виконання;

6) управління державними ресурсами – аналіз, планування та формування соціальних ресурсів, облік та контроль їх витрачання у відповідних інтересах. Йдеться про матеріально-фінансові, інтелектуально-кадрові, трудові, інформаційні, тимчасові ресурси, які перебувають у розпорядженні держави. Як особливий об'єкт управляючого впливу включає управління державним майном. Цільова установка – формування конкурентоспроможних високотехнологічних виробництв; потужний інтелектуально-кадровий та енергетичний потенціал промисловості, сільського господарства, транспорту, будівельного комплексу, телекомунікацій та інших галузей; створення робочих місць нової якості з гідним рівнем оплати праці;

7) управління ризиками та конфліктами – діяльність з попередження та вирішення різноманітних соціальних конфліктів, які можуть бути як деструктивно-руйнівними, так і конструктивними, творчими. Форми керуючого дії – компроміс, пристосування, співробітництво, конкурентна боротьба, силовий вплив. Важливо знати джерела ризиків та конфліктів, правильно визначити ймовірність настання несприятливих подій, вчасно вжити заходів щодо мінімізації негативних наслідків [31].

Головне завдання – виграти конфліктну ситуацію, пом'якшити можливість негативного впливу ризиків та невизначеностей, знизити ймовірність прийняття помилкових управлінських рішень. Але зрештою важливі не форми управління як такі, а їх соціальний ефект, важлива реальна управлінська спроможність держави, тобто. те реальне, що стоїть між мотивами державних політик (і політиків) та

результатами їх реалізації, то реальне, що відображає відповідність отриманих результатів інтересам, потребам та соціальним запитам суспільства. Управлінська здатність характеризує управлінський потенціал держави, потенціал наявних у ній розпорядження економічних ресурсів, потенціал суспільної довіри до влади, якість політичного та ідеологічного дискурсу державної стратегії, потенціал спроможності управлінських структур регулювати, координувати та регламентувати діяльність різних суб'єктів суспільних відносин, потенціал інформаційний, здатний забезпечити об'єктивну оцінку ситуації, що склалася, представити адекватний прогноз майбутнього.

Серед видів державного антикризового регулювання виділяють: нормативно-законодавче та фінансове регулювання, державну промислову політику, перерозподіл доходів (табл. 1.4).

Таблиця 1.4

Види державного антикризового регулювання

Вид державного антикризового регулювання	Опис
Фіскальна політика	Застосування державних податків та витрат з метою стимулювання або зменшення економічної активності.
Монетарна політика	Регулювання грошової маси в обігу, процентних ставок та курсів валют з метою забезпечення стабільності цін та економічного зростання.
Регулювання ринків	Застосування правил та норм для контролювання ринкових процесів та забезпечення стабільності економіки.
Контроль за фінансовим сектором	Застосування регулювання та нагляду за банківською, страховою та іншими фінансовими інститутами з метою запобігання фінансовим кризам.
Підтримка економіки	Надання фінансової або іншої допомоги компаніям та індустріям, які перебувають у складних економічних умовах.
Стимулювання зайнятості	Застосування заходів для стимулювання зайнятості, зокрема, за допомогою інвестицій в інфраструктуру, соціальних програм, підвищення рівня освіти тощо.

Примітка. Складено автором за даними Державне регулювання в умовах кризи: теоретичний аспект та практичний досвід / І. В. Хом'як, А. В. Баб'як, О. Л. Барановська та ін. – К.: КНЕУ, – 2016; Державне регулювання: теорія та практика / О. В. Венгринюк, Н. В. Жуковська, М. О. Копилова та ін. – К.: Центр учбової літератури, – 2019; Шапуров О. О. Формування концепції антикризового управління на основі взаємодії системи латентних процесів та системи діагностики явних загроз / О. О. Шапуров // Інвестицій: практика та досвід. – 2013. – № 23.

Варто зауважити, що це лише загальні види державного антикризового регулювання, і існує багато різних інструментів та методів, які можуть використовуватись у кожному з цих напрямків (табл. 1.5):

Таблиця 1.5

Сучасні теоретичні концепції антикризового управління

Країна	Концепція	Опис
Японія	PDCA-цикл	Методологія управління, що базується на постійному вдосконаленні процесів та продуктів за допомогою циклу PDCA (Plan-Do-Check-Act)
США	Комплексна стратегія	Стратегія, що поєднує фінансові, податкові та бюджетні заходи з метою забезпечення економічної стабільності та зниження безробіття.
Німеччина	Ресурсне орієнтоване управління кризами	Концепція, що базується на оптимізації використання наявних ресурсів та спрямована на попередження криз.
Італія	«Нова індустріальна політика»	Концепція спрямована на розвиток промисловості, зокрема збільшення інвестицій, підтримку малих та середніх підприємств та створення нових робочих місць. Включає в себе ряд заходів, таких як створення сприятливого середовища для бізнесу, підвищення ефективності державної служби, забезпечення доступу до фінансування тощо.
Велика Британія	«Стратегія національної кібербезпеки»	Концепція спрямована на забезпечення кібербезпеки та захист національних інтересів у кіберпросторі. Включає в себе заходи зі створення резервних копій інформації, кіберінтелекту, підвищення кваліфікації кадрів, співпрацю з приватним сектором тощо.
Франція	Програма підтримки зайнятості	Програма, спрямована на збереження робочих місць та зниження безробіття шляхом надання допомоги компаніям та працівникам.
Канада	Стратегія національної безпеки	Стратегія, що спрямована на забезпечення безпеки національного рівня шляхом реагування на кризові ситуації та попередження загроз.

Примітка. Складено автором за даними Deutsche Bundesbank Eurosystem, Мельниченко О.А. Антикризова політика держави: сутність та складові / О. А. Мельниченко // Становлення сучасного українського суспільства: політичні, управлінські, економічні та правові аспекти: тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф., 27 берез. 2015 р. – К.: Вид-во КНУКіМ, – 2015. – С. 317-320; Мозговий О. Глобальна фінансова криза: теорія і практика подолання наслідків фінансових потрясінь / О. Мозговий, Н. Стукало // Ринок цінних паперів України. – 2008. – № 11-12.

В цілому, можна зробити висновок, що антикризове управління є важливим елементом стабільності економіки країн у період кризи, та що різні країни мають власні підходи та стратегії для ефективного управління кризовими ситуаціями.

Більшість країн використовують комплексний підхід до антикризового управління, що передбачає використання різних інструментів та стратегій для подолання кризових ситуацій.

Деякі країни, такі як Німеччина та Японія, акцентують увагу на підтримці малого та середнього бізнесу, який є основою їх економіки.

В США та Великобританії багато уваги приділяється створенню сприятливого інвестиційного клімату та розвитку інноваційних технологій.

У Франції та Італії основний акцент робиться на соціальному захисті та підтримці національної економіки.

Більшість країн має власні концепції антикризового управління, проте є країни, які використовують загальноприйняті концепції, такі як «концепція трикутника» в Німеччині та «концепція круга» в Італії.

Концепція трикутника – це модель економічного зростання, яка показує, як три фактори – технології, державна політика та ринок – взаємодіють і взаємодоповнюють один одного для досягнення економічного зростання.

Згідно з цією концепцією, інноваційні технології сприяють ефективному використанню ресурсів та підвищенню продуктивності, державна політика забезпечує належне регулювання та підтримку розвитку підприємництва, а ринок визначає попит на продукцію та послуги [25; 35].

Концепція трикутника є досить популярною серед економістів та політиків, які намагаються знайти ефективні способи стимулювання економічного зростання та розвитку. Вона використовується у багатьох країнах, які намагаються розвивати свої економіки та залучити інвестиції.

Концепція круга (англ. «Circular Economy») – це модель розвитку економіки, в основі якої лежить ідея максимально можливого використання ресурсів та зменшення відходів. У такій економіці продукти та матеріали переробляються та

повторно використовуються без втрати якості та функціональності. Концепція круга пропонує заміну традиційної моделі «виробити – використати – викинути» на модель «виробити – використати – повторно використати або переробити».

Основні принципи концепції круга включають у себе:

- Дизайн продукту, що дає можливість його повторно використовувати та переробляти.
- Максимальне використання відходів та вторинних сировинних матеріалів у виробництві.
- Заміна власності на послуги (наприклад, оренда одягу або меблів замість їх покупки).
- Підтримка та стимулювання замкнених економічних циклів.

Концепція круга є частиною більш широкої концепції сталого розвитку та має на меті зменшення негативного впливу економіки на навколишнє середовище та збереження природних ресурсів для майбутніх поколінь.

Концепція круга в контексті антикризового управління відноситься до методології сталого розвитку, де взаємодія між різними групами зацікавлених сторін повинна бути збалансованою і прозорою [26].

Більшість країн зосереджена на попередженні кризових ситуацій шляхом підвищення рівня ефективності та розуміння ризиків.

У більшості країн на першому місці стоїть державний сектор, який займається антикризовим управлінням, проте в деяких країнах, наприклад, в США, активну роль грає приватний сектор.

Важливим елементом антикризового управління є комунікація та взаємодія між державними та приватними секторами, а також зв'язок з громадськістю.

Країни з розвиненими економіками та високим рівнем розвитку інформаційних технологій мають більш розвинені системи антикризового управління.

Загалом, можна сказати, що антикризове управління є важливим елементом стійкого розвитку країни та є ключовим для попередження кризових ситуацій та їх вирішення. Кожна країна має свої особливості та концепції, але загальні принципи є

однаковими, такі як підвищення ефективності, взаємодія між секторами та комунікація з громадськістю.

1.3. Принципи та механізми антикризового управління

Принципи та механізми антикризового управління – це сукупність принципів, методів і інструментів, що застосовуються для запобігання та подолання кризових ситуацій в різних сферах діяльності. Основна мета антикризового управління – забезпечити стійкість та ефективність функціонування підприємств та організацій у складних умовах зовнішнього та внутрішнього середовища [55].

Світова криза 1929-1933 років стала однією з найбільш руйнівних та деструктивних криз у світовій історії. В результаті цієї кризи наукова спільнота, аналогічно політичній та діловій еліті, звернулась до розробки теоретичних основ та механізмів антикризового регулювання і антикризового управління. У цьому контексті народилась теорія макроекономічного регулювання економіки Джорджа Мейнарда Кейнса «Загальна теорія зайнятості, проценту та грошей» [8].

Ця теорія стала причиною виникнення державних програм виходу з кризи.

Однією з особливостей антикризового менеджменту є його специфіка цілей та завдань, яка обумовлена принципом невизначеності кризової ситуації. У контексті кризи важливо мати гнучкі та адаптивні стратегії, які дозволяють швидко реагувати на змінні умови та вчасно приймати рішення для запобігання подальшого розвитку кризової ситуації. Такі принципи та механізми антикризового управління стали невід'ємною складовою сучасного економічного управління та сприяють ефективному подоланню кризових ситуацій.

Антикризове управління базується на загальних закономірностях та властивостях управлінських процесів, а також специфічних особливостях, що пов'язані зі здійсненням антикризових процедур. Цілеспрямованість управління полягає у виборі та формуванні цілей, що є вихідним пунктом у будь-якому процесі управління, в тому числі й антикризовому.

Головне завдання антикризового управління полягає в розробці управлінських рішень з мінімальним ризиком, що дозволить досягти поставленої мети та результату за мінімум додаткових засобів та за мінімальних негативних наслідків.

Менеджмент кризових ситуацій включає наступні етапи:

1. Діагностику та оцінку параметрів кризи.
2. Розробку концепції подолання кризи, спрямовану на вироблення стратегічних та оперативних заходів.
3. Реалізацію прийнятої концепції для виходу з кризової ситуації.
4. Постійний моніторинг зовнішніх та внутрішніх факторів.
5. Підвищений рівень пильності при моніторингу зовнішнього та внутрішнього середовища з метою раннього виявлення симптомів кризової ситуації.
6. Встановлення причинно-наслідкових зв'язків та прогнозування можливих напрямків розвитку кризових ситуацій та масштабів потенційних втрат.
7. Визначення й оцінку факторів, що впливають на розвиток кризи, з'ясування взаємозв'язків і взаємозалежних факторів.
8. Створення необхідних зворотних зв'язків для відстеження стану і розвитку кризового явища.

Якщо основними пріоритетами планів кризових періодів кінця дев'яностих – другої половини нульових років були завдання захисту суспільства від кризового шоку, збереження життєздатності фінансово-банківської системи, зниження ризиків стагфляції та нарощування людського потенціалу, то нинішніми планами забезпечення стабільного соціально-економічного розвитку передбачаються нові заходи.

Тому, основні принципи антикризового управління включають:

1. Принцип цілеспрямованості – дії управління мають бути спрямовані на досягнення поставленої мети.
2. Принцип системності – управління кризою повинно розглядатися як система, що містить в собі багато елементів та взаємозв'язків.
3. Принцип комплексності – вирішення кризових проблем повинно бути комплексним, тобто урахувувати всі фактори, що впливають на ситуацію.

4. Принцип ефективності – управління кризою повинно бути ефективним, тобто відповідати задачам, які стоять перед управлінською командою.

5. Принцип гнучкості – управління кризою повинно бути гнучким та адаптивним до змінюючихся умов.

6. Принцип інформаційної відкритості – управління кризою повинно бути побудоване на відкритій обміні інформацією між всіма зацікавленими сторонами.

7. Принцип професіоналізму – управління кризою повинно здійснюватися кваліфікованими фахівцями, що мають необхідні знання та досвід.

8. Принцип прозорості – управління кризою повинно бути прозорим, тобто всі дії та рішення повинні бути добре обґрунтовані та пояснені [23].

Механізми антикризового управління державою – це система заходів, що вживаються урядом для запобігання кризових ситуацій, їх виявлення та подолання. Ці механізми можуть включати різноманітні економічні, правові, соціальні та інші інструменти, які дозволяють реагувати на кризові явища в державі.

Основні механізми антикризового управління державою можуть включати:

- розробку та реалізацію ефективної економічної політики, спрямованої на забезпечення стабільності та зростання національної економіки;

- формування резервів та запасів матеріальних ресурсів, необхідних для забезпечення функціонування держави у кризових умовах;

- розвиток та підтримка інфраструктури, яка забезпечує безпеку національної економіки та соціального середовища;

- підтримка фінансової стабільності держави та її фінансових інститутів;

- регулювання ринків та забезпечення ефективного функціонування економіки;

- вдосконалення системи державного управління та механізмів прийняття рішень в умовах кризи;

- забезпечення належного рівня соціального захисту населення в умовах кризових ситуацій;

- підвищення рівня свідомості та готовності населення до дій у кризових умовах [55].

Механізми антикризового управління розвинених держав і держав, що розвиваються можуть суттєво відрізнятися, залежно від країни та конкретних умов. Однак, зазвичай розвинені держави мають більш розвинені механізми антикризового управління порівняно з державами, що розвиваються.

Розвинені держави, як правило, мають більш розвинуту систему законодавства та регулюючих органів, що сприяє розробці та впровадженню ефективних механізмів антикризового управління. Вони також можуть мати більш розвинену економіку, що дозволяє їм більше інвестувати в антикризові заходи.

У державах, що розвиваються, механізми антикризового управління можуть бути менш розвиненими через недостатній рівень розвитку законодавства та регулюючих органів. Крім того, такі держави можуть мати менш розвинену економіку та обмежені фінансові ресурси, що ускладнює реалізацію антикризових заходів.

Отже, в залежності від рівня розвитку держави, механізми антикризового управління можуть відрізнятися за кількістю, якістю та ефективністю впровадження (табл. 1.6):

Таблиця 1.6

Механізми антикризового управління розвинених держав та держав, що розвиваються

Механізми антикризового управління	Розвинені держави	Держави, що розвиваються
Макроекономічне управління	Розробка фіскальної та монетарної політики, контроль за банківською системою	Реформа бюджетної системи, підвищення ефективності фіскальної та монетарної політики
Фінансове управління	Кредитні гарантії, державні кредити, підтримка фінансової стабільності	Встановлення регуляторних механізмів, залучення інвестицій, розвиток ринку капіталу
Управління ризиками	Розробка стратегій зменшення ризиків, створення систем попередження криз	Встановлення механізмів страхування, моніторинг ризиків, взаємодія зі світовими організаціями

Механізми антикризового управління	Розвинені держави	Держави, що розвиваються
Управління банкрутством	Підтримка банківської системи, врегулювання питань банкрутства підприємств	Встановлення правової бази для врегулювання питань банкрутства, створення механізмів підтримки підприємств у кризових ситуаціях, забезпечення захисту прав кредиторів та підтримку розвитку підприємництва.
Управління соціальними наслідками кризи	Соціальні виплати, підтримка безробітних, медичне забезпечення	Розвиток систем соціального забезпечення, збільшення видатків на охорону здоров'я та освіту, а також для підтримки населення в таких країнах можуть бути запроваджені програми зайнятості та надання допомоги малому бізнесу, а також підтримка сільського господарства та інших галузей, які є важливими для економіки країни.
Управління державним боргом	Розробка стратегій зменшення державного боргу, обмеження збитків	Залучення зовнішньої допомоги та інвестицій, реструктуризація боргу, зменшення витрат державного бюджету та підвищення доходів держави, а також реформування фінансової системи та бюджетної політики

Примітка. Складено автором за даними Goczek Ł. Financial crisis management in the EU countries / Ł. Goczek // Journal of Business Research, – 2018. – № 91. – PP. 19-32; Khemiri S. B. The impact of financial crisis on economic growth: evidence from the Mediterranean countries / S. B.Khemiri, I. Khemakhem // Journal of the Knowledge Economy, – 2018. – № 9(2). – PP. 545-561; Tumanov V. Global financial crisis and its impact on economic development of Ukraine / V. Tumanov, O. Plakhotnik // Baltic Journal of Economic Studies, – 2018. – № 4(1). – PP. 137-143; Zaremba A. Managing the effects of the financial crisis in the European Union / A. Zaremba // Management, – 2018. – № 22(2). – PP. 115-129; Бондаренко А.О. Механізми антикризового управління в умовах глобалізації світової економіки / А.О. Бондаренко.– К.: ННЦ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», – 2013; Кравченко О. Антикризове управління як складова ефективного державного управління / О. Кравченко // Економічний простір, – 2018. – № 144. – С. 5-14; Поліщук І. Антикризове управління державним боргом як складова економічної безпеки країни / І. Поліщук // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка», – 2018. – № 25. – С. 65-71.

Розвинені держави зазвичай мають більш широкий набір механізмів антикризового управління, включаючи управління державним боргом та кризовий менеджмент. Країни, що розвиваються, зазвичай зосереджені на основних механізмах, таких як регулювання грошової політики, фіскальна політика, регулювання ринків та розвиток інфраструктури. Однак, країни, що розвиваються, можуть також використовувати резервні фонди, щоб забезпечити фінансову стійкість під час кризових ситуацій.

Таким чином, концепція антикризового управління складається з чотирьох блоків (рис. 1.3.):

Рис. 1.3. Елементи концепції антикризового управління.

Примітка. Побудовано автором за даними Літвін Н. М. Антикризове управління в умовах нестабільності економічного середовища / Н. М. Літвін // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Логістика. – 2019. – Вип. 935. – С. 98-103.

Перший блок, діагностика кризи, включає вивчення поточної ринкової ситуації, аналіз стану макро- та мікро середовища, пізнання економічного механізму виникнення кризових ситуацій, оперативна оцінка та аналіз фінансового стану підприємства, розробка політики дій в умовах кризи, що настала та виходу з неї.

На кожній з цих фаз управління повинно змінювати орієнтири, тобто використовувати різні механізми управління (мотивацію, установки, ціннісну орієнтацію, обмеження та т.і.) та організаційні форми – від жорсткості до пом'якшення, неформального управління.

Другий блок пов'язаний з методологією антикризового управління та включає методологічні аспекти антикризового управління, антикризовий маркетинг, антикризовий організаційно-виробничий менеджмент, антикризовий фінансовий менеджмент, інноваційний менеджмент, інвестиційну підтримку.

Третій блок – прогнозування кризи – включає механізм прогнозування тенденцій розвитку кризових явищ, механізм розробки комплексних рішень щодо локалізації розвитку кризи, механізм моніторингу кризових ситуацій, прогнозування реалізації стратегічних рішень.

Четвертий блок це соціально-економічні аспекти антикризового управління, що об'єднує антикризове управління персоналом, антикризову інвестиційну політику, антикризове бізнес-планування, розвиток підприємництва та економічного стимулювання розробки інвестиційних проектів, нововведень.

Висновки до розділу 1

Таким чином антикризове управління є надзвичайно важливим інструментом в управлінні економікою та бізнесом. Кризові явища та ситуації мають складну природу та різноманітні прояви, і їхнє вивчення є важливим для розробки ефективної антикризової політики. Сучасні концепції антикризового управління враховують складну та змінну природу кризових явищ та ситуацій, та спрямовані на ефективне управління ризиками та протидію кризам, реалізація принципів та використання механізмів антикризового управління може бути результатом для попередження кризових ситуацій та ефективного їх подолання.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ АНТИКРИЗОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ЄС В СУЧАСНИХ УМОВАХ

2.1. Антикризові стратегії та програми антикризового управління країн ЄС

Для того, щоб уявити, де та яким чином Євросоюз може протидіяти кризі, спочатку необхідно зрозуміти, як влаштована його сучасна економічна політика. Фактично вона складається з конгломерату напрямків, які виникали і розвивалися всередині інтеграційного процесу в різний час і з різних приводів. Загальний погляд на цю конструкцію ускладнений, оскільки вимагає спеціальних знань історії та права ЄС. Основними операційними блоками є:

По-перше, у Євросоюзі є Єдиний внутрішній ринок (ЄВР), всередині якого вільно переміщуються товари та послуги, а за межами якого (тобто у відносинах з третіми країнами) діє загальний порядок для всіх країн ЄС. Функціонування забезпечують політика конкуренції, зовнішньоторговельна політика, а також, частково, промислова та податкова політика. Значну роль тут відіграє право ЄС та Суд ЄС.

По-друге, ЄС має набір фінансових інструментів. Головний з них – бюджет ЄС. Його кошти розподіляють кілька цільових фондів, зокрема сільськогосподарський, регіональний, соціальний, Фонд сплочення, Фонд солідарності. Європейський інвестиційний банк акумулює кошти грошового ринку для фінансування проєктів, що мають інтерес для всього ЄС.

По-третє, ЄС активно діє в кількох галузевих напрямках, до яких можна віднести сільське господарство, транспорт та енергетику.

На четвертому місці, існує Економічний та валютний союз (ЕВС), що складається з двох частин. Єдину грошово-кредитну політику проводить Європейський центральний банк, а загальну економічну політику – Рада та Комісія.

Кожні три роки вони приймають Основні напрями економічної політики ЄС, головний акцент яких здійснюється на виконанні маастрихтських критеріїв, а саме: дотримання бюджетної дисципліни та підтримання низької інфляції. Самостійною частиною зазначеного документа є план дій в галузі зайнятості, на підставі якого кожна країна приймає відповідний національний документ.

У березні 2000 року на засіданні Європейської ради, що відбувалося в столиці Португалії, було прийнято Лісабонську стратегію ЄС. Основною метою було перетворити ЄС протягом 10 років на «найбільш динамічно та конкурентоспроможну економіку у світі». Згідно з новою програмою, економіка ЄС повинна була базуватись на знаннях та принципах сталого розвитку. Однак, згодом стало очевидним, що ЄС не зможе виконати поставлену мету. У 2005 році стратегію було реформовано та перейменовано на «Лісабонську стратегію зростання економіки та зайнятості». Головними її цілями стали економічне зростання та збільшення кількості робочих місць. Також серед інших цілей названо стимулювання НДДКР, покращення якості життя, захист довкілля та забезпечення енергетичної безпеки ЄС. Європейський Союз має обмежені засоби для протидії кризовим явищам, але має у сфері торговельної політики виключні повноваження – саме Європейському Союзу, а не окремим державам, належить право встановлювати мита та застосовувати інші методи регулювання торговельних потоків. Євросоюз рішуче виступає проти зміцнення протекціонізму як всередині групування, так і у світі в цілому. З початком кризи ця позиція лише посилилась. У сфері податкової політики ЄС бореться з податковим демпінгом та займається гармонізацією національних систем стягнення податків. В цілому ж податкова політика залишена в компетенції національних влад. Саме вони у разі початку кризи можуть змінювати рівень оподаткування.

Можливості використання бюджетних коштів Європейського Союзу є обмеженими. Бюджетна програма, що діяла в ЄС у період з 2007 по 2013 роки, була погоджена в результаті тривалих переговорів і є результатом складного компромісу між багатьма зацікавленими сторонами. Тому щорічні бюджети допускають лише косметичні корективи. Органи ЄС навіть у сильній економічній кризі не можуть,

наприклад, зменшити субсидії сільському господарству та збільшити витрати на розвиток високотехнологічних виробництв. Але вони можуть здійснювати передоплати, що було зроблено в 2009 році.

У рамках галузевої економічної політики (сільськогосподарської, транспортної та енергетичної) Європейський Союз ділить компетенції з державами-членами. Комісія займається питаннями стратегічного планування, а Рада – розробкою законодавчих актів. Обидва ці інструменти справляють довгостроковий вплив на ринок, а форми їх реалізації в багатому відношенні залежать від рішень національних влад. Крім того, ці галузі не є ключовими з точки зору виходу з рецесії.

Щодо економічної частини ЄС, з початком кризи її головна мета – боротьба за оздоровлення державних фінансів – втратила актуальність. Майже всі країни почали рятувати внутрішні банки та бізнес, а органи ЄС розумно закрили очі на зростання дефіциту державних бюджетів. Найбільш популярною частиною Загальних напрямків економічної політики ЄС став план дій у сфері зайнятості, саме боротьбу з безробіттям Європейський союз оголосив ключовим напрямом своєї антикризової програми.

Антикризові стратегії антикризового управління країн ЄС спрямовані на забезпечення стабільності економіки та фінансової системи в умовах кризи. Для цього використовуються різні інструменти та заходи.

Однією з ключових стратегій є фіскальна дисципліна, що полягає в забезпеченні бюджетної рівноваги та контролю над боргом країни. Для досягнення цієї мети використовуються різні заходи, такі як скорочення витрат, збільшення податкових надходжень та зменшення державних інвестицій.

Іншою важливою стратегією є монетарна політика, що полягає в регулюванні грошової маси та процентних ставок з метою забезпечення стабільності фінансової системи та підтримки економічного зростання.

Також використовуються стратегії підтримки банків та фінансових установ, щоб забезпечити їх стабільність та надійність у кризових умовах. Ці заходи можуть включати надання державної фінансової підтримки, реформування банківської

системи та зміцнення регуляторного нагляду. Європейський центральний банк [46].

Окрім цього, використовуються заходи для підтримки економіки, такі як стимулювання споживання та інвестицій, розвиток інфраструктури та підтримка малого та середнього бізнесу (рис. 2.1.):

Рис. 2.1. Заходи подолання кризових явищ в ЄС.

Примітка. Побудовано автором за даними Фоміна М. В. Сучасний економічний розвиток: проблеми та перспективи / М. В. Фоміна, В. В. Приходько // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. – 2012. – № 1 (5). Т. 1 – С. 435-436.

Важливим аспектом антикризового управління є також координація дій між країнами ЄС, щоб забезпечити спільну відповідь на кризу та запобігти її поширенню на інші країни [43].

Для забезпечення координації дій між країнами ЄС, існує механізм Європейського стабілізаційного механізму (European Stability Mechanism, ESM), який дозволяє надавати фінансову допомогу країнам-членам ЄС, які перебувають у кризовій ситуації.

Також існують стратегії, спрямовані на забезпечення стійкості фінансової системи, такі як зміцнення регуляторного нагляду та зменшення ризиків у фінансовому секторі. Для цього використовуються різні інструменти, такі як збільшення капіталізації банків, введення нових правил регулювання та нагляду за ризиковими операціями.

Крім того, антикризові стратегії включають реформування економіки з метою забезпечення конкурентоспроможності та зростання. Для цього можуть використовуватись різні заходи, такі як зменшення бюрократії та регулювання, підтримка інновацій та розвиток нових галузей економіки.

Усі ці стратегії та заходи допомагають країнам ЄС забезпечувати стабільність та розвиток в умовах кризи, а також зменшувати ризик подальшої кризи. Важливим аспектом успішного антикризового управління є гнучкість та швидкість реагування на зміни у ситуації, а також співпраця між країнами ЄС та іншими міжнародними організаціями [47].

Антикризові програми антикризового управління країн ЄС зазвичай містять комплексні заходи та стратегії з метою забезпечення стабільності економіки та зменшення впливу кризових ситуацій. Ось кілька прикладів таких програм:

1. Програма «Європейський фонд стабільності» (European Stability Mechanism, ESM): ця програма була створена в 2012 році з метою забезпечення фінансової стабільності країн ЄС та є основним інструментом для надання фінансової допомоги країнам, які стикаються з кризовими ситуаціями [65].

2. Програма «Європейський семестр»: ця програма є механізмом, який забезпечує координацію економічної політики країн ЄС. Кожного року, в рамках

цієї програми, Європейська комісія публікує рекомендації щодо економічної політики країн-членів ЄС з метою забезпечення стабільності та зменшення ризику кризових ситуацій.

3. Програма «Європейська структурна та інвестиційна фонди»: ця програма була створена з метою забезпечення інвестицій у розвиток економіки країн ЄС. За допомогою цієї програми здійснюється фінансування різноманітних проектів, які сприяють розвитку економіки та зменшенню безробіття [80].

4. Програма «Європейський план відновлення»: ця програма була запроваджена відповідно до кризи, що виникла внаслідок пандемії COVID-19. Головна мета цієї програми – забезпечення фінансової допомоги країнам ЄС з метою забезпечення фінансової допомоги країнам ЄС з метою зменшення впливу пандемії на їхні економіки. Згідно з програмою, було створено спеціальний бюджет на суму 750 мільярдів євро, який був спрямований на розвиток галузей, що постраждали від кризи, а також на захист робочих місць та підтримку малих і середніх підприємств [66].

5. Програма «Європейський соціальний фонд»: ця програма була створена з метою забезпечення фінансування соціальних проектів та ініціатив в країнах ЄС. За допомогою цієї програми здійснюється підтримка різноманітних проектів, спрямованих на зменшення безробіття, підвищення кваліфікації працівників та підтримку соціально вразливих верств населення.

6. Програма «Європейська ініціатива з розвитку малих і середніх підприємств» (European Small Business Initiative): ця програма була запроваджена з метою підтримки розвитку малих і середніх підприємств в країнах ЄС. За допомогою цієї програми здійснюється фінансування різноманітних проектів та ініціатив, спрямованих на підтримку підприємництва та зменшення впливу кризових ситуацій на економіку.

Загалом, антикризові програми антикризового управління країн ЄС спрямовані на забезпечення стабільності економіки та зменшення впливу кризових ситуацій. Вони охоплюють різноманітні заходи та стратегії, включаючи фінансову допомогу, та підтримку підприємств.

Програми антикризового управління країн ЄС є важливими для підтримки економічної стабільності та забезпечення соціальної справедливості в країнах ЄС. Вони є допоміжними інструментами для урядів країн у вирішенні проблем, пов'язаних з кризовими ситуаціями та підтримкою економіки у складних умовах. Крім того, вони сприяють усуненню негативних наслідків кризових ситуацій та підтримують шляхи розвитку економіки в майбутньому.

Рік 2009 став роком глибокої світової економічної та політичної кризи. Ця криза стала серйозним випробуванням для всіх країн світу, без винятку. Тому надзвичайно важливим є аналіз причин, механізмів та наслідків цієї кризи як в теоретичному (для кращого розуміння причин) так і в суто практичному (для мінімізації негативних наслідків та відновлення економічної активності) плані [37].

Для протистояння їй Європейський Союз вжив низку заходів, що засвідчить про застосування специфічної антикризової політики:

1. Реформування фінансової системи. Європа повинна мати поділений фінансовий ринок, основна функція – надання іпотечних кредитів, пенсій і позик. Заходи сприяння пристойності, чесності, прозорості та захистові від загальносистемних загроз і надмірних ризиків. Передбачає створення європейської структури нагляду за роботою фінансових компаній.

2. Підтримка пріоритетних галузей економіки. В основному це спільні зусилля щодо надання інвестицій відкритим ринкам на довгострокові цілі. ЄС виділив приблизно 400 млрд євро., 3,3% свого валового внутрішнього продукту, щоб стимулювати активність і підтримку громадян.

3. Збереження людей у сфері зайнятості. Надання оновленої інформації про безробіття. Проводяться консультації з профспілками, діловими колами про те, як поліпшити ситуацію. Основні пріоритети – мобільність (вільно пересуватися по країнах-членах ЄС), залучення інвестицій, збільшення середнього віку працівників. Заходи щодо підвищення споживчого попиту і заохочення великих інвестицій в інфраструктуру – 1,8 млрд євро, призначених для соціального фонду та підтримки працівників.

4. Сприяння відновленню глобальної економіки. Необхідність державних витрат і стимулювання економіки, і передбачає посилення правил і суворіший нагляд за фінансовою індустрією. З'їзд G 20, міжнародних фінансових інститутів–моніторинг економічних ризиків. Виділено 400 млрд євро на підтримку економіки в країнах-членах ЄС, цільові інвестиції в екологічно чисті технології, для того, щоб прискорити перехід до низько вуглецевої економіки. Збільшення допомоги країнам, які розвиваються, і тим, що найбільше постраждали від глобальної кризи, – 800 млн євро.

У таблиці 2.1 показано моніторинг пріоритетів антикризової політики країн-членів Європейського Союзу.

Таблиця 2.1

Пріоритети антикризової політики країн-членів Європейського Союзу

Країна-член Європейського Союзу	Пріоритети антикризової політики
Німеччина	Політика стимулювання попиту та збільшення інвестицій, передусім в освіту та інфраструктуру
Франція	Підтримка пріоритетних галузей – автомобільної та будівельної, збереження робочих місць
Великобританія	Політика стимулювання споживання та економічного зростання
Італія	Підтримка соціальної сфери
Іспанія	Залучення інвестицій і підтримка будівельної галузі
Швеція	Фінансова допомога держави фінансовим установам
Фінляндія	Стимулювання споживання та зниження податкового навантаження
Австрія	Державне кредитування, прямі фінансові вливання в реальний сектор
Чехія	Підтримка пріоритетних галузей – сільського та лісового господарства.

Примітка. Складено автором за даними Габрилевич А.С. Антикризова політика Європейського Союзу: уроки для України / А.С. Габрилевич // Проблеми міжнародних відносин. – К.: КиМУ, 2010. – Вип. 1. – С. 147-159.

Найбільшого успіху під час кризи Євросоюзу вдалося досягти в стабілізації фінансових ринків, завдяки масштабним програмам підтримки банківського сектору, укріпленню нагляду за банками і страховими компаніями. Органи ЄС активно працювали над створенням нових стандартів і надзором за фінансовими

установами. Було запропоновано створення Європейської системи фінансового нагляду (ESFS) та Європейського ради системних ризиків (ESRB) з метою уникнення повторення фінансової кризи. Євросоюз зумів запобігти банківській паніці і масовому банкрутству банків, але умови кредитування для населення та підприємств були несприятливими ще тривалий час.

2.2. Криза COVID-19: вплив та реакція ЄС на пандемію

Пандемія COVID-19, яка почалася в Китаї наприкінці 2019 року, швидко розповсюдилася на європейський континент. В кінці січня – на початку лютого 2020 року коронавірус поширився на території Німеччини, Італії, Іспанії, Франції і зона його поширення стрімко зростала. Багато європейських країн закрили свої кордони, не чекаючи на рішення Європейської комісії. У березні 2020 року голова Єврокомісії Урсула фон дер Ляйен оголосила про закриття території Шенгенської зони для захисту людей від поширення вірусу. Багато країн почали вводити суворий карантин, що дало змогу зменшити темпи поширення інфекції, але водночас загальмувало європейські інтеграційні процеси, не даючи змоги працювати на спільному ринку.

Спалах коронавірусу виступив каталізатором економічної кризи в світі, в тому числі і в економіці ЄС. Економіка Європейського Союзу вже зазнала відчутних втрат через торговий конфлікт між Китаєм і США, а за останній квартал 2019 року зростання ВВП ЄС сповільнилося до 0,1%, що спиноло її на межі рецесії [57].

У відповідь на кризу COVID-19 ЄС вживав низку заходів. Наприклад, ЄС запровадив національні зусилля у боротьбі з пандемією. ЄС також виділив фінансову допомогу на боротьбу з кризою, включаючи фонд відновлення в розмірі 750 мільярдів євро. ЄС також співпрацював з міжнародними організаціями, такими як Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ), щоб забезпечити глобальну реакцію на пандемію.

Одним із найважливіших відгуків ЄС на кризу COVID-19 став запуск європейської програми вакцинації. ЄС забезпечив фінансову підтримку для

розробки вакцин та укладення угод з виробниками вакцин для забезпечення їх доступності в ЄС. ЄС також працює над забезпеченням рівного доступу до вакцин для країн, що розвиваються.

Антикризове управління в умовах COVID-19 має специфічні особливості боротьби, при цьому виділяється наступні стратегії [54]:

1. Стратегія жорстких обмежень – застосовує переважна кількість країн світу, і наразі є найбільш ефективною, передбачає закриття або перехід на дистанційну роботу усіх підприємств, що не є критично важливими для забезпечення життєдіяльності, самоізоляцію й обмеження пересування населення.

2. Стратегія м'яких обмежень (Нідерланди, Швеція, Південна Корея, Білорусь та ін.) передбачає забезпечення соціального дистанціювання, заборону масових заходів і впровадження протиепідемічних заходів на підприємствах, що працюють.

Країни ЄС запропонували такі інструменти захисту економіки від негативного впливу пандемії (табл. 2.2):

Таблиця 2.2

Інструменти захисту економіки від впливу пандемії за рекомендацією країн ЄС

Інструмент	Сутність	Країни
Відстрочки чи зменшення податкових і соціальних внесків	Відстрочення податків для підприємств, в т.ч. спеціально розроблені для малих та середніх, самозайнятих осіб	Австрія, Бельгія, Болгарія, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Польща, Португалія, Румунія, Іспанія, Швеція, Словенія, Словаччина
Фінансові гарантії	Близько 24 держав-членів ЄС оголосили про нові схеми гарантій для компаній, що зазнають фінансових труднощів задля отримання доступу до фінансових ресурсів. Одні заходи, спрямовані на МСП (Данія, Австрія), інші – для всіх компаній, які постраждали від кризи, гібридні або урізані – держава гарантує тільки певний відсоток позики, асоціації МСП бізнесу зазначають про ризик банків, адже не всі схильні до ризику, і не надаватимуть кредити МСП, незважаючи на державні гарантії	Німеччина, Ірландія, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Нідерланди, Мальта, Польща, Португалія, Румунія, Іспанія, Словенія, Швеція.

Продовження таблиці 2.2

Інструмент	Сутність	Країни
Субсидії на заробітну плату	Найбільш популярний захід серед МСП. Субсидування заробітної плати працівників, які працюють скорочену кількість годин	Застосовують більше як 21 країна, в т. ч.: Австрія, Болгарія, Бельгія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Франція, Німеччина, Ірландія, Люксембург, Латвія, Литва, Італія, Мальта, Нідерланди, Польща, Румунія, Словенія, Словаччина, Швеція
Прямі позики	Створення нових схем кредитування або перемовини з банками для полегшення отримання нових позик, більшість з яких спрямовані на забезпечення грошового потоку МСП. Однак реакція МСП показує, що кредити, які передбачають повернення коштів, можуть бути важким вибором, особливо для найменших підприємств, оскільки в цей час вони не можуть передбачити свої доходи на решту року	Хорватія, Чехія, Естонія, Франція, Німеччина, Греція, Ірландія, Італія, Латвія, Люксембург, Португалія, Іспанія, Швеція, Словенія
Відстрочка кредитування	Надається відстрочка погашення наявних позик, або видають нові позики із м'якими умовами погашення	Застосовує близько 15 країн, в т. ч.: Бельгія, Болгарія, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Франція (перегляд), Німеччина (перегляд), Греція, Італія, Ірландія, Латвія, Мальта, Румунія, Словенія
Прямі гранти/ надання грошових коштів для мікропідприємств та самозайнятих осіб	Зазвичай сума пов'язана з розміром підприємства, враховує кількість працівників. Вони охоплюють, період наступних 1-3 місяців	Пропонують близько 13 держав – членів ЄС, в т. ч.: Австрія, Бельгія, Чехія, Данія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Люксембург, Ірландія, Італія, Мальта, Словенія, Іспанія

Примітка. Складено автором за даними Soto J. H. de. Financial crisis and economic recession / J. H. de Soto. // Revista procesos de mercado, – 2008. – № 5(2). – P. 229-234.

З точки зору малого та середнього бізнесу всі заходи, пов'язані з допомогою під час кризи COVID-19, позитивно впливають на бізнес, проте доступність через простий адміністративний процес є проблемою. Для найменших підприємств, які зазнали найбільших ударів, вимоги до детальних заявок на позики, гранти та гарантії можуть стати бар'єром. Зараз найактуальнішою проблемою є надання негайної та безбюрократичної допомоги найменшим підприємствам. Грошові вливання в самозайнятих та мікропідприємствах, які мають лише декількох

працівників, часто здійснюються негайно, а перевірки прав на отримання здійснюються лише після цього. Однак, важливо пам'ятати, що уряди та організації ЄС постійно працюють над поліпшенням процесів та доступності допомоги малому та середньому бізнесу в умовах кризи.

Грошово-кредитні заходи та монетарні інструменти у світовій практиці антикризового управління в умовах пандемії COVID-19. Провідні центробанки максимально використовують монетарні інструменти для стимулювання економіки, знижуючи облікові ставки до нуля (Європейський центральний банк, ФРС США, Банк Англії).

Для подолання кризи Європейський Центральний Банк, розпочав програми купівлі державних та корпоративних облігацій, запустили програми фінансування банків, які беруть участь у підтримці бізнесу [54].

26 березня в ході пленарного засідання члени Європарламенту проголосували за виділення 37 млрд євро з існуючих структурних фондів ЄС в розпорядження країн ЄС для подолання кризи, викликані коронавірусом, і підтримки охорони здоров'я, підприємств і працівників. Також члени Європарламенту схвалили розширення Фонду солідарності ЄС для покриття надзвичайних ситуацій в області суспільної охорони здоров'я. Ці заходи дозволять виділити до 800 млн євро для європейських країн в 2020 році. Операції, що відповідають критеріям Фонду, будуть розширені для включення підтримки в разі надзвичайної ситуації у сфері охорони здоров'я, включаючи медичну допомогу, а також заходів щодо запобігання, моніторингу або контролю поширення хвороб.

Європейський фонд інвестицій гарантує виділення кредитів обсягом 8 млрд євро для приблизно 100 тисяч підприємств малого бізнесу. 10 квітня Міністри фінансів країн-членів ЄС узгодили заходи фінансової допомоги державам-членам співтовариства, які найбільше постраждали від наслідків пандемії коронавірусу. Обсяг пакету допомоги, призначеного, крім іншого, для порятунку робочих місць і підприємств, складе 500 млрд євро і складається із трьох частин: 240 млрд євро будуть надані державам, які найбільш сильно постраждали від наслідків пандемії COVID-19 в рамках Європейського стабілізаційного механізму (European Stability

Mechanism, ESM); 200 млрд євро – з гарантійного фонду Європейського інвестиційного банку EIB і призначені для кредитів підприємствам; 100 млрд євро буде виділено на запропоновану Єврокомісією програму SURE (Support to mitigate Unemployment Risks in an Emergency) для забезпечення переведення співробітників підприємств в режим неповної зайнятості [58].

Урсула фон дер Ляєн, голова Європейської комісії, оголосила 7 квітня 2020 року про те, що Європейський Союз виділить понад 15 млрд євро для допомоги своїм партнерам з усього світу в боротьбі проти коронавірусу. Верховний представник ЄС із зовнішньої політики і безпеки Хосеп Боррель 9 квітня оголосив, що пакет допомоги ЄС у боротьбі з пандемією в світі складатиме понад 20 млрд євро. Цей пакет допомоги, що має назву Team Europe, буде спрямований на підтримку «найбільш вразливих країн», зокрема в Африці, Азії, Латинській Америці, а також сусідніх з Євросоюзом країн-учасниць програми «Східне партнерство» і Балкан. Головна мета цього пакету допомоги – надання термінової допомоги в галузі охорони здоров'я та задоволення гуманітарних потреб, зміцнення систем охорони здоров'я, водопостачання та санітарії, а також підвищення потенціалу і готовності країн-партнерів для боротьби з пандемією. Цей пакет допомоги також спрямований на пом'якшення безпосередніх соціальних і економічних наслідків, включаючи підтримку приватного сектору з акцентом на малі та середні підприємства, а також урядові реформи, що спрямовані на скорочення бідності.

Європейський центральний банк надав 750 млрд євро на погашення державного боргу під час кризи, а також 120 млрд євро на кількісне пом'якшення (збільшення програми купівлі облігацій на ринку до кінця року) і 20 млрд євро на купівлю боргів. Банк зберіг базову процентну ставку на історичному мінімумі в розмірі 0 відсотків, а депозитну ставку – на рівні мінус 0,5 відсотка.

У **Греції** було виділено 3,8 млрд євро на заходи підтримки, що були запроваджені через збитки від закриття підприємств та спаду туризму, який складає 12% ВВП. Антикризовий пакет спрямований на підтримку робітників, самозайнятих працівників та бізнесу.

В Іспанії 12 березня 2020 р. був оголошений план «шокової терапії» на підтримку економіки, що включає шестимісячний мораторій на податки для МСП і самозайнятих, а також кредитну лінію для найбільш постраждалих секторів, таких як туризм і транспорт. Загалом було виділено 18 млрд євро, більшість яких буде доступна для МСП.

17 березня 2020 року Прем'єр-міністр Іспанії оголосив про додатковий пакет заходів на суму 200 млрд євро та заявив, що уряд забезпечить всі необхідні засоби для запобігання банкрутства підприємств. Заходи включають виділення 100 млрд євро через державні гарантії, з яких 2 мільярди гарантій доступні для фірм-експортерів, виплати допомоги по безробіттю та допомоги для більше 3 млн самозайнятих працівників.

У березні місяці уряд Італії прийняв пакет заходів стимулювання на 25 млрд євро з метою посилення сектора охорони здоров'я та допомоги підприємствам та сім'ям, що постраждали від економічної кризи, спричиненої пандемією коронавірусу.

Натомість, 7 квітня 2020 року уряд Італії затвердив новий пакет економічних заходів на суму в 400 млрд євро, який мав на меті пом'якшити економічну кризу, спричинену коронавірусом. Цей пакет включав посилення правил щодо боротьби проти поглинання та державні гарантії на позики та інвестиції. Додатково, уряд гарантував до 90% кредитів підприємствам на суму 200 млрд євро через державне експортно-кредитне агентство SACE.

У березні 2020 року уряд Німеччини оголосив про пакет допомоги на суму до 750 млрд євро з метою пом'якшення негативних наслідків спалаху коронавірусу для економіки ФРН. Цей пакет містив різноманітні заходи, зокрема пільгові кредити для бізнесу, виплати на дітей малозабезпеченим сім'ям, компенсації компаніям, що переводять співробітників на скорочений робочий день, підтримка медичних організацій. Уряд також запропонував надати 50 мільярдів євро на підтримку самозайнятих громадян та малих підприємств, які отримують прями гранти у розмірі до 15 тис євро. Також передбачено було створення Фонду економічної стабільності обсягом 600 мільярдів євро, який включатиме кредитні гарантії на загальну суму 400

млрд євро, 100 млрд євро у вигляді позик через державний банк розвитку Kreditanstalt fuer Wiederaufbau (KfW) та 100 млрд євро призначені для участі в акціонерному капіталі компаній. Додатково, державний банк KfW мав 500 млрд євро для підвищення ліквідності німецьких компаній.

За даними Брюссельського міжнародного аналітичного центру «Брейгель» (BRUEGEL), Німеччина випереджає багато країн світу щодо бюджетних витрат на підтримку економіки та бізнесу в умовах поширення коронавірусної інфекції (рис. 2.2.):

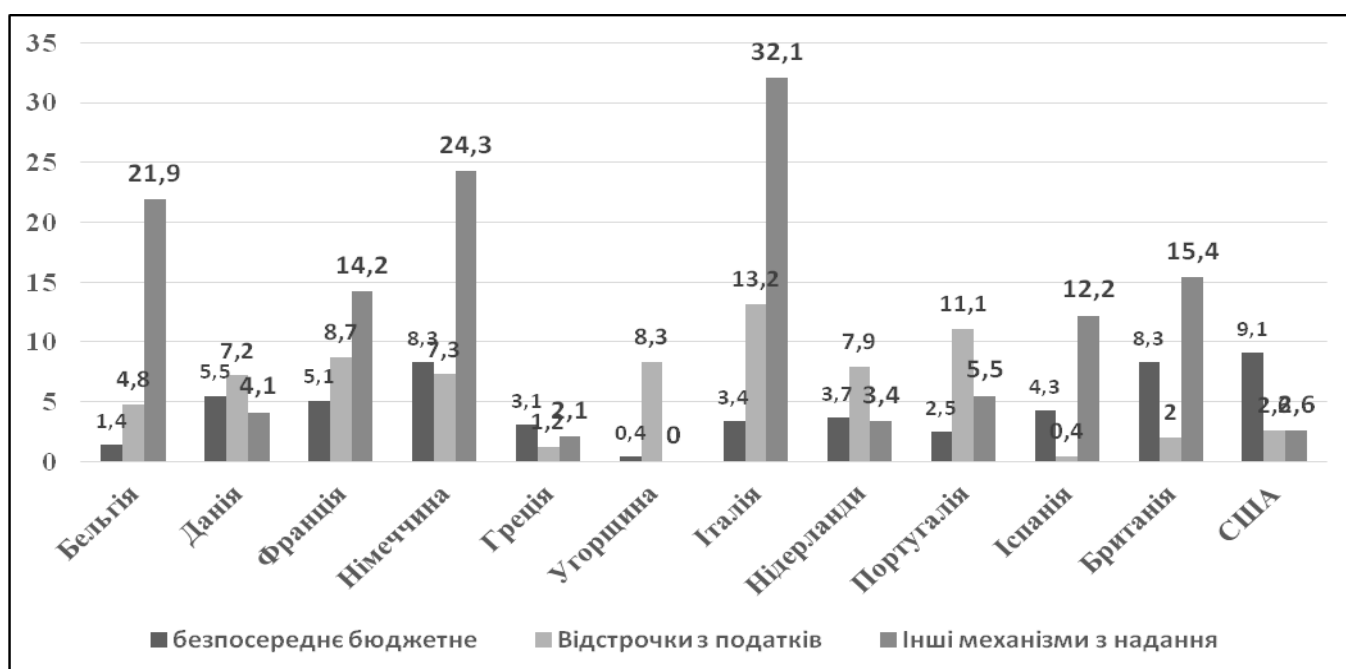

Рис. 2.2. Фіскальні заходи, здійснені в різних країнах у рамках боротьби з наслідками коронавірусу (станом на 18 листопада 2020 р.), у % від ВВП за 2019 р.

Примітка. Побудовано автором за даними The fiscal response to the economic fallout from the coronavirus / Anderson J., Bergamini E., Brekelmans S. at el. Bruegel Datasets. 24.11.2020. [Electronic resource]. – Access: <https://www.bruegel.org/publications>

У **Франції** для боротьби з наслідками COVID-19 було створено спеціальний підрозділ у рамках Міністерства економіки та фінансів (Ministère de l'Économie et des Finances).

Пакет допомоги уряду Франції, оголошений 17 березня 2020 року, склав 45 млрд євро, що становить близько 2% ВВП країни. Заходи підтримки включають

надання гарантій на кредити в розмірі 300 млрд євро для компаній, тимчасову страховку по безробіттю та оплату рахунків за газ і електроенергію для МСП. Також було створено Фонд солідарності для самозайнятих на 2 млрд євро. Деякі компанії, в тому числі Air France-KLM, Engie і Renault SA, отримали підтримку від держави, і уряд оголосив про можливу націоналізацію компаній в разі потреби.

Португалія запровадила пакет допомоги на 9,2 млрд євро, що складає 4,3% ВВП країни. Цей пакет складається з 5,2 млрд євро на податкові стимули, 1 млрд євро на соціальні виплати та 3 млрд євро на кредити під гарантії держави. Понад половина зі зазначеної суми, тобто більше 1,5 млрд євро, було спрямовано на підтримку сфери туризму, готелів та ресторанів, тоді як близько третини було спрямовано на підтримку мікро- та малих підприємств.

Крім того, ЄК зробила заходи, спрямовані на запобігання неузгодженим діям держав-членів, здатних підірвати спільні зусилля щодо боротьби з пандемією коронавірусу.

Гнучкі фінансові правила ЄС. Ще в 1997 р. країни-члени ЄС схвалили Пакт про стабільність та зростання (Stability and Growth Pact – SGP), який включає положення «про звільнення від відповідальності», що дозволяє їм у кризових ситуаціях тимчасово відхилятися від стандартних вимог європейської податково-бюджетної системи. Це дозволило стримати масштаби негативного впливу пандемії COVID-19 на економіку європейських країн. Відповідно до Пакту SGP держави-члени ЄС могли приймати обмежені за часом фінансові коригування [69].

Державна допомога тимчасові заходи фінансової підтримки, які надають країни-члени ЄС у відповідь на пандемію COVID-19. У березні 2020 року Європейська комісія прийняла «Тимчасові заходи державної допомоги для підтримки економіки в умовах поточного спалаху COVID-19», які дозволили державам-членам запровадити гнучкі правила державної допомоги для підтримки своїх економік під час і після пандемії. Ці заходи включали прямі гранти (або податкові переваги) компаніям (до 800 000 євро), державні гарантії для корпоративних позик, державні позики із субсидованими процентними ставками для організацій, гарантії для банків, що надають підтримку бізнесу, гарантії для прямої

допомоги клієнтам банків (не самі банки), державне страхування короткострокових експортних кредитів. Згідно з цим документом,

На додаток до підтримки, наданої в рамках «Тимчасових заходів», країни-члени ЄС можуть вжити додаткових заходів для допомоги підприємствам, які постраждали від COVID-19. Ці кроки включають підтримку ліквідності компаній, яким загрожує банкрутство, а також фінансову компенсацію збитків бізнесу через форс-мажорні обставини. Ці заходи допомагають підтримати сектор послуг, який найбільше постраждав від пандемії (наприклад, транспорт, туризм і готельне господарство). Багато гнучких загальноєвропейських схем підтримки, доступних для більшості європейських компаній, також включають субсидії на виплату заробітної плати та податкові внески.

Правила ЄС щодо державної допомоги спрямовані на забезпечення чесної конкуренції в рамках пан'європейського ринку. Державна допомога заборонена, якщо вона перешкоджає вільній конкуренції та торгівлі між державами-членами. Національні органи влади повинні повідомити Європейську комісію про потребу в допомозі центральних органів влади та фондів ЄС.

У 2020 році Європейська комісія також запровадила різні схеми соціальної та економічної допомоги для окремих європейських країн, як-от фінансова підтримка працівників і підприємств, які постраждали від COVID-19.

Інвестиції, створені задля боротьби з коронавірусом. Інвестиційна політика реагування на наслідки коронавірусу з боку ЄК спрямована насамперед на розвиток системи охорони здоров'я, а також на підтримку МСП та ринку праці, які виявились найбільш уразливими в умовах пандемії. Для реалізації цієї мети ЄК перевела 37 млрд євро до Європейського структурного інвестиційного фонду (ЄСІФ, European Structural Investment Fund – ESIF). Одночасно Комісія припинила дію правил повернення невитрачених коштів ЄСІФ та інших інвестиційних фондів держав – членів ЄС. Додатково до 29 млрд євро структурного фінансування всього ЄС країни Союзу могли використати ще 7,9 млрд євро з бюджету ЄС для боротьби з кризою, спричиненою коронавірусом [67].

Крім того, ЄК мала намір спростити процедури надання соціально-економічної допомоги в умовах кризи COVID-19, що дозволяє державам – членам ЄС спрямовувати фінансову підтримку до найбільш постраждалих секторів економіки. Європейський фонд адаптації до глобалізації (European Globalisation Adjustment Fund) також може бути мобілізований для підтримки звільнених працівників та самозайнятих.

Підтримка МСП. ЄК окремо виділила кошти для фінансової підтримки найбільш постраждалих МСП країн – членів ЄС. З цією метою Єврокомісія надала 1 млрд євро бюджетних гарантій Європейському інвестиційному фонду (ЄІФ, European Investment Fund, EIF) через Європейський фонд стратегічних інвестицій (ЄФСІ, European Fund for Strategic Investments, EFSI). За підтримки бюджетних гарантій ЄК ЄІФ надає гарантії національним банкам країн ЄС, мобілізуючи 8 млрд євро на фінансування їх оборотного капіталу. Передбачається також оголосити «кредитні канікули» (пролонгація погашення кредитів) для постраждалих від коронакризи компаній [64].

Програма надзвичайних закупівель. Європейський центральний банк (ЄЦБ, The European Central Bank, ECB) у березні 2020 р. ухвалив Програму надзвичайних закупівель в умовах пандемії [77], яка доповнює діючу Програма кількісного пом'якшення (Quantitative easing, QE). Програма РЕЕР спрямована на закупівлю приватних активів та державних цінних паперів з метою протидії серйозним ризикам трансмісійного механізму грошово-кредитної політики та негативним тенденціям розвитку зони євро, що виникли внаслідок спалаху та ескалації поширення коронавірусу. При цьому ЄЦБ залишив основну ставку рефінансування на рівні 0,0% та зберіг ставку за своїми депозитами овернайт у розмірі – 0,5% [73].

Спільні закупівлі товарів медичного призначення. Організаційні структури ЄС підтримують самостійні зусилля держав-членів щодо закупівлі медичного та санітарного обладнання, включаючи тести, маски та апарати ШВЛ. ЄК розробила та впровадила кілька прискорених процедур закупівель даних товарів у рамках Угоди про спільні закупівлі [74] та виділила на ці цілі 50 млн євро.

ЖРА дозволяє країнам ЄС проводити спільні операції із закупівлі вакцин, противірусних препаратів тощо. Цю Угоду підписали 26 країн-членів ЄС, а також Норвегія та Великобританія [74].

Таким чином, ЄС швидко створив Європейський фонд довгострокової стабільності для надання фінансової підтримки країнам, що постраждали від пандемії, та запровадив механізми для регулювання економіки в умовах кризи. Європейський центральний банк також ввів широкомасштабну програму купівлі облігацій та інших фінансових інструментів для забезпечення стабільності на фінансових ринках.

2.3. Криза біженців: стратегії та політики ЄС для забезпечення безпеки та інтеграції біженців

Проблема міграції і біженців залишається однією з найважливіших та найскладніших викликів для Європейського Союзу (ЄС) в сучасному світі. У зв'язку з війнами, конфліктами, політичними кризами та економічними нерівностями, мільйони людей змушені покинути свої домівки та шукати притулку у інших країнах. Це призводить до формування кризових ситуацій, що потребують негайних заходів для забезпечення безпеки та інтеграції біженців. Однією з ключових стратегій ЄС є забезпечення безпеки біженців. Це включає перевірку та реєстрацію прибулих осіб, щоб ідентифікувати потенційних загроз безпеці, виявлення біженців з вразливим станом і забезпечення їм необхідної медичної та психологічної допомоги. Також важливо запровадити ефективні механізми контролю кордонів та співпрацю з країнами, з яких виїжджають біженці, для запобігання незаконній міграції та зловживанню процедурами.

Іншою ключовою стратегією є інтеграція біженців у приймаючі країни. Це означає надання доступу до освіти, мовних курсів, професійного навчання та ринку праці, що допомагає біженцям знайти стабільне працевлаштування і стати активними учасниками суспільства. Крім того, важливо створити умови для соціальної адаптації, сприяти культурному розмаїттю та запобігати дискримінації. ЄС також активно співпрацює з міжнародними організаціями, зокрема з Верховним

комісаріатом ООН для біженців (УНББ), Міжнародною організацією з міграції (МОМ) та Червоним Хрестом, для забезпечення координації допомоги та обміну найкращими практиками.

Розглянемо політики Європейського Союзу та її відмінність в поточних потоках біженців від попередніх переміщень біженців до Європи. Є кілька відмінностей. По-перше, у той час як попередні шукачі притулку, які прибували до Європи, були переважно чоловіками та працездатного віку, біженці з України – це переважно високоосвічені жінки та діти. По-друге, культурна близькість і слабкі мовні бар'єри, особливо в сусідніх країнах, прискорюють процеси інтеграції українських біженців. По-третє, з Директивою про тимчасовий захист (TPD) ЄС був прийнятий більш скоординований і сприятливий підхід, ніж раніше. По-четверте, незважаючи на невизначеність щодо тривалості та інтенсивності конфлікту, політична реакція приймаючих країн відображає остаточне повернення біженців в Україну. Навіть якби війна скоро закінчилася, багато біженців не змогли б повернутися негайно, оскільки зусилля з відновлення потребуватимуть часу, і тому політика має задовольняти як короткострокові, так і середньострокові потреби, такі як освіта та медичні послуги та збільшення робочої сили. ринкова інтеграція біженців. Отже:

Освіта та догляд за дітьми

Враховуючи великий приплив дітей-біженців, підвищення спроможності систем освіти є важливим.

Діти становлять від 28 до 44 відсотків біженців у ЄС, причому в країнах, що межують з Україною, їх частка більша (наприклад, 44 відсотки в Польщі). Країни з високим рівнем прибуття зіткнулися зі значним тиском у наданні освітніх послуг., Станом на липень 2022 року на тимчасово переміщених осіб у Польщі зареєструвалися 559 060 українських дітей. Взявши за орієнтир середньорічні державні витрати на одного учня в початковій та середній освіті в Польщі (3932 євро), загальні річні витрати на освіту для 559 060 студентів становитимуть 2,2 млрд євро або 0,34 відсотка ВВП Польщі. Приймаючі країни створили перехідні класи або в спеціалізованих навчальних центрах (наприклад, Португалія та Іспанія), або

безпосередньо в школах (Франція, Литва та інші), оскільки учні зміцнюють свої мовні навички. Інноваційні підходи, такі як сприяння працевлаштуванню громадян України на посаду асистента вчителя (Польща) або дистанційне навчання у співпраці з Міністерством освіти України (Чехія та Латвія), можуть запропонувати як економічні, так і прагматичні короткострокові рішення.

У Великій Британії місцеві органи влади отримують 10 500 фунтів стерлінгів додаткового фінансування на кожного біженця для надання послуг підтримки, а також більше для дітей шкільного віку. Враховуючи відносно високу частку дітей-біженців, центральні органи влади повинні будуть належним чином фінансувати місцеві органи влади та винагороджувати успішну інтеграцію.

Доступна дошкільна освіта та догляд (ЕСЕС) матиме вирішальне значення для сімей, які тікають з України. З огляду на високу поширеність дітей і матерів серед біженців з України, ЕСЕС допоможе полегшити працевлаштування батьків, підвищити сімейний дохід, сприяти розвитку дитини та її добробуту, а також досягти успіху в подальшому житті [76].

Здоров'я

Через пов'язане з конфліктом насильство, травми та ускладнення потреби біженців у медичному обслуговуванні вищі, ніж у пересічних громадян у країнах-реципієнтах. Сфери високого ризику для здоров'я українських біженців включають діабет, психічне здоров'я, поранення/травми та радіаційну небезпеку [85]. Жінкам і дівчатам, які втікають з України, надається доступ до основної медичної допомоги з питань сексуального та репродуктивного здоров'я, особливо для жертв сексуального та інших форм гендерного насильства [78].

Приймаючі країни загалом розширили медичне обслуговування українців, які втікають від насильства, хоча й різною мірою. Більшість країн надають стандартне покриття, тоді як інші, такі як Болгарія, Канада та Естонія, надають екстрений доступ. Виходячи з поточних витрат на охорону здоров'я на душу населення, розрахунки на задньому плані показують, що витрати на охорону здоров'я для біженців можуть становити 1,5 млрд євро (0,23% ВВП) у Польщі та 0,85 млрд євро (0,31% ВВП) у Чехії.

Соціальний захист та фінансова інтеграція

Заходи соціального захисту спершу зосереджуються на надзвичайних і базових потребах через соціальну допомогу, а потім інтегрувати біженців у схеми соціального страхування. Більшість країн ОЕСР надають фінансову підтримку для задоволення базових потреб, хоча адекватність і умови відрізняються. Місячні асигнування на дорослого становлять від 61 євро в Угорщині до 68,8 євро в Словаччині, до 360 євро в Німеччині та понад 500 євро в Швейцарії. Розглядаючи інтеграцію з часом на основі існуючої політики, Іспанія має двофазову систему, розроблену, щоб допомогти бенефіціарам тимчасовим переселенцям отримати автономію, обмежуючи підтримку лише основними потребами в останній етап. Крім матеріальної підтримки, доступ до основних платіжних рахунків і фінансових послуг є важливою проблемою для біженців. У країнах ЄС, кожен, хто проживає на законних підставах, має право відкрити основний банківський рахунок. Щоб полегшити доступ до основних фінансових продуктів і послуг, Європейське банківське управління не вимагає від фінансових установ отримання а паспорт для підтвердження особи біженця. Натомість вони можуть покладатися на альтернативну незалежну документацію як доказ того, що потенційний клієнт є біженцем, який втікає з України [68].

Інтеграція ринку праці

Активна політика ринку праці важлива для допомоги біженцям у пошуку роботи. Тимчасові дозволи в країнах ОЕСР дозволяють українським біженцям отримати доступ до роботи [79]. Більшість приймаючих країн впроваджують політику активного ринку праці для українських біженців, яка включає підтримку пошуку роботи; професійне навчання та освіта дорослих; та навчання мов у приймаючій країні [87]. Мовна підготовка має значний вплив на інтеграцію біженців і довгостроковий зарібок [75]. Підтримка визнання навичок і кваліфікацій була визнана Європейською комісією важливою для досягнення кращої та тривалої інтеграції [84].

Інтегровані державні служби зайнятості (PES) довели свою ефективність у сприянні інтеграції на ринок праці в минулому, зокрема у випадку з біженцями у

Швеції. Щоб сприяти більшій інтеграції українських біженців на ринок праці, країни ЄС скоординували зусилля, щоб зробити ДСЗ доступними в центрах для біженців [70]. Однак державні витрати на програми активізації ринку праці значно відрізняються між країнами, причому країни Західної, Південної та Північної Європи витрачають більше на Активну політику ринку праці у відношенні до ВВП порівняно з країнами Східної Європи [83].

Житло

Забезпечення доступного житла для біженців є важливим на початкових етапах інтеграції. Для негайного прийому біженців країни покладаються на поєднання приватного житла та громадських центрів прийому. Деякі країни, такі як Чехія, Данія, Латвія, Литва, Польща, Словацька Республіка та Великобританія, надають фінансову підтримку приватним особам, які розміщують українських біженців. Як наслідок, багато українських біженців отримали житло, принаймні спочатку. Хоча підтримка, продемонстрована приватними громадянами, була важливою частиною відповіді країни, це переважно тимчасовий захід. З часом приймаючі уряди повинні будуть забезпечити доступне житло для біженців після початкової надзвичайної фази, яка може бути складною, оскільки приплив біженців чинитиме тиск на ринок доступного житла. У відповідь політика, спрямована на заохочення збільшення пропозиції зростаючого попиту на житло, може набувати різних форм, включаючи усунення вузьких місць, пов'язаних із занадто обмежувальними правилами землекористування; забезпечення того, щоб механізми контролю орендної плати не підривали стимули до будівництва нового доступного житла; запровадження винятків з норм енергоефективності в будівлях для шукачів притулку та біженців; збільшення федерального фінансування соціального житла; або надання нових стимулів для будівництва доступного житла [86].

Географічна мобільність мігрантів

Мобільність може відігравати корисну економічну роль у подоланні асиметричних потрясінь, і її можна сприяти шляхом удосконалення житлової політики та уніфікації положень щодо надання притулку чи транспортної допомоги [71]. Опитування Міжнародної організації з міграції та ООН-Жінки, яке опитувало

українських біженців у Молдові, показало, що першою та найбільш згадуваною потребою транзитних біженців є транспорт. Через ТРД ЄС зробив безпрецедентний крок, дозволивши українським біженцям подавати документи на проживання в бажаному місці після 90 днів вільного пересування в межах Шенгенської зони. Більшість країн ЄС зробили безкоштовним проїзд громадськими поїздами для українців, які тікають від війни.

У контексті української кризи мобільність включає як переміщення через приймаючі країни, так і повернення в Україну. Хоча стимули (підтримка) для сприяння добровільному поверненню поширені в країнах з розвинутою економікою в Європі, вони в основному націлені на мігрантів без дозволу на перебування або на тих, яким було відмовлено в наданні притулку [81].

Висновки до розділу 2

Таким чином, можна вивчити нові стратегії підтримки більшої мобільності для українських біженців (наприклад, пільги) для подорожей між Україною та приймаючими країнами, щоб дозволити біженцям підтримувати тісні зв'язки зі своєю країною. Політика підтримки та сприяння возз'єднанню сім'ї та інтеграції членів чоловічої статі в приймаючі країни буде необхідною, враховуючи поточну заборону українським чоловікам віком від 18 до 60 років залишати свою країну. Співпраця між приймаючими країнами та Україною може сприяти поверненню громадян через двосторонні домовленості про реадмісію.

РОЗДІЛ 3

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ПРОБЛЕМИ АНТИКРИЗОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

3.1. Наслідки військової агресії як основа формування антикризової економічної політики України

Військова агресія завжди має серйозні слідки для країни, що стає її жертвою. Наслідки військової агресії в Україні виникли катастрофічними для її економіки.

Зазначаючи важливість умов, акцент ставитися на окресленні основних проблем, спричинених військовою агресією. Серед цих проблем особливої уваги заслуговують негативні тенденції в демографічній сфері, руйнівні дослідження для інфраструктурних об'єктів та значних збитків, завданих природним ресурсам.

По-перше, необхідно зупинитися на гуманітарній кризі, яка виявляється в масовому від'їзді громадян України за кордон, а також значно переміщені населення всередині країни з регіонів, де тривають активні бойові дії. Згідно з даними ООН на 8 квітня 2022 року понад 4,3 млн осіб перетнули кордон України, з них майже 90% становлять жінки і діти [62].

Максимальна кількість громадян виїхала з України протягом періоду з 27 лютого по 9 березня, а саме 1,649 млн осіб. Щодня в цей період території країни залишилося понад 150 тис. людей. 6 березня кордон перетнуло 210,5 тис. осіб, що є найбільшим показником за один день з початку війни [63].

Щодо внутрішньо переміщених осіб в Україні за регіонами (область, місто Київ), то, за даними опитування МОМ, станом на 23 травня 2022 року 27% громадян, які перебували не в своєму звичайному місці проживання і назвали причиною свого переміщення бойові дії, проживали в Харківській області, по 16% – у Київській та Донецькій областях (табл. 3.1):

Питома вага внутрішньо переміщених осіб в Україні
за регіонами переміщення та походження станом на 23.05.2022

Регіон	Питома вага внутрішньо переміщених осіб за регіонами переміщення, %	Регіон	Питома вага внутрішньо переміщених осіб за регіонами походження, %
Київська область	13	Харківська область	27
Дніпропетровська область	12	м. Київ	16
Львівська область	8	Донецька область	16
Харківська область	8	Київська область	9
Полтавська область	7	Запорізька область	7
Інші області	52	Інші області	25

Примітка. Складено автором за даними Звіт про внутрішнє переміщення в Україні, раунд 5, травень 2022 року. Міжнародна організація з міграції. 2022. 12 с.

Таким чином, за даними Міжнародної організації з міграції, станом на 23 травня 2022 року кількість внутрішньо переміщених осіб в Україні становила 7 134 000 осіб (16,2% від загальної кількості населення). Ця цифра неухильно зростала з 16.03.2022 по 03.05.2022 (з 6,5 млн до 8 млн). Кількість внутрішньо переміщених осіб зменшилася вперше з початку війни 23.05.2022 р. У період з 16.03.2022 р. по 01.04.2022 р. кількість осіб, які бажають покинути своє звичайне місце проживання, зросла з 2,2 млн до близько 3 млн, а кількість осіб, які мають намір переїхати в інші райони внаслідок війни, збільшилася з 2,2 млн до близько 3 млн осіб. Майже вдвічі зменшилася кількість осіб, які мають намір покинути своє постійне місце проживання - з 2 млн до 1 млн (табл. 3.2).

Характеристика внутрішньо переміщених осіб в Україні
щодо подальшого переміщення та повернення у регіони походження

Показник	Дата				
	16.03. 2022	01.04. 2022	17.04. 2022	03.05. 2022	23.05. 2022
Чисельність внутрішньо переміщених осіб в Україні, млн	6, 478	7,139	7,700	8,029	7,134
Чисельність осіб, що мають наміри щодо від'їзду із місця звичного проживання внаслідок війни (лише серед непереміщеного населення)	2,218	2,910	1,340	1,234	1,142
Чисельність осіб, що повернулися у місце звичного проживання	н/д	н/д	2,775	2,715	4,481

Примітка. Складено автором за даними Звіт про внутрішнє переміщення в Україні, раунд 5, травень 2022 року. Міжнародна організація з міграції. 2022. 12 с.

Слід також зазначити, що з 03.05.2022 по 23.05.2023 вдвічі збільшилася кількість людей, які повернулися до свого постійного місця проживання. Водночас, за даними опитування, частка ВПО, які планують подальше переміщення, зросла з 18% до 45%. На противагу цьому, частка тих, хто залишився в місці свого постійного проживання і розглядає можливість переїзду, залишилася незмінною і становить 3-4% протягом періоду дослідження.

Враховуючи вищезазначене, можна побачити, що найбільш серйозними демографічними наслідками військового вторгнення є повернення громадян в Україну в умовах відсутності умов для гідного життя (відсутність роботи, житла, освітніх та медичних закладів тощо). Висока частка громадян працездатного віку у складі громадян, які не повертаються в Україну, призводить до депопуляції та збільшення навантаження на соціальну сферу і пенсійні фонди; посилення трудової міграції на тлі втечі сімей за кордон та зменшення грошових надходжень в Україну. Поряд із критичними демографічними тенденціями, одним із серйозних наслідків війни є руйнування інфраструктури, масштаби якого показані в таблиці 3.3. Згідно з нею, Донецька область має найбільшу кількість зруйнованих житлових будинків (1 732 000 кв. км) та зруйнованих лікарень (176). Що стосується шкіл і доріг, то

Харківська та Херсонська області мають найвищі показники (476 і 3 941 км відповідно) (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Характеристика зруйнованої інфраструктури
за період повномасштабного вторгнення

Область	Школи	Дороги, км	Лікарні	Житлова площа, млн кв. км.
Вінницька	13	0	5	0,037
Волинська	1	0	0	0
Дніпропетровська	22	75	7	0,366
Донецька	449	2 695,2	176	17,324
Житомирська	77	49,3	24	0,526
Закарпатська	0	0	0	0,027
Запорізька	83	3 872,3	32	0,960
Івано-Франківська	0	0	0	0
Київська	167	1 402,3	122	7,451
Кіровоградська	5	0	0	0
Луганська	160	2 959,4	20	12,021
Львівська	0	0	0	0,026
Миколаївська	158	1 809,4	82	4,048
Одеська	11	0,2	1	0,256
Полтавська	1	63	0	0,020
Рівненська	2	0	0	0,006
Сумська	46	1584,6	19	1,029
Тернопільська	0	0	0	0,074
Харківська	476	3890,8	145	9,578
Херсонська	82	3941,0	51	0,504
Хмельницька	1	0	0	0
Черкаська	14	0	1	0,011
Чернівецька	0	0	0	0
Чернігівська	125	1512	63	4,767
В цілому по Україні	1893	23854,5	748	59,031

Примітка. Складено автором за даними План відновлення України. <https://recovery.gov.ua/>

Слід зазначити, що Харківська область посідає друге місце серед регіонів України за довжиною зруйнованих доріг і кількістю зруйнованих лікарень, а також третє місце за площею зруйнованого житла. Луганська область увійшла до першої п'ятірки регіонів України, які зазнали найбільших руйнувань за всіма показниками, за винятком показника зруйнованих лікарень. Таким чином, основними викликами,

що постали перед інфраструктурними об'єктами в результаті військового наступу, стали. – Існує нагальна потреба у відновленні житла та соціальної інфраструктури, а також тимчасового житла для внутрішньо переміщених осіб на звільнених територіях, з акцентом на застосування сучасних стандартів та інноваційних підходів. – Необхідність дезактивації територій, ключового етапу у відновленні зруйнованої інфраструктури та будівництві нових об'єктів, потребує значного фінансування та залучення іноземної допомоги.

Блокада українських портів перешкоджає експорту, тому існує потреба у збільшенні пропускної спроможності західних морських портів, будівництві «сухих портів» у прикордонних районах та забезпеченні нових залізничних маршрутів через європейські країни. Одним з найбільш прикрих наслідків російської військової агресії є шкода, завдана навколишньому середовищу. За даними Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, станом на 18 травня 2022 року 812 об'єктів ПЗФ в Україні перебувають у зоні ризику, 0,9 млн га заповідних територій постраждали від війни, 160 ділянок Смарагдової зони площею 2,9 млн га, 397,7 тис. га Рамсарських 14 об'єктів та 4 біосферні заповідники перебувають під загрозою знищення [50].

Від початку війни до 18 травня 2022 року на території України було знешкоджено 110 593 вибухонебезпечні предмети, у тому числі 1 975 авіаційних бомб. Загальна площа обстежених територій склала 21 709 га [60]. Найбільша кількість знешкоджених вибухонебезпечних предметів виявлена у Київській (24374), Чернігівській (19967) та Черкаській (11396) областях (див. Табл. 3.4). Таким чином, основними проблемами, пов'язаними з навколишнім середовищем та природними ресурсами, спричиненими військовою агресією, є – загрози ядерній та радіаційній безпеці; – викиди токсичних речовин в атмосферу внаслідок обстрілів промислових та інфраструктурних об'єктів; – забруднення, безпосередньо спричинене небойовими діями; – пошкодження водних ресурсів, природних заповідників та заповідних екосистем.

Кількість знешкоджених вибухонебезпечних предметів за регіонами України
(станом на 18.05.2022)

Область (регіон)	Кількість знешкоджених вибухонебезпечних предметів	Область	Кількість знешкоджених вибухонебезпечних предметів
м. Київ	161	Миколаївська	898
Вінницька	3509	Одеська	49
Волинська	105	Полтавська	421
Дніпропетровська	1410	Рівненська	32
Донецька	1791	Сумська	3670
Житомирська	860	Тернопільська	78
Закарпатська	14	Харківська	1254
Запорізька	353	Херсонська	14
Івано-Франківська	105	Хмельницька	3509
Київська	24374	Черкаська	11396
Кіровоградська	103	Чернівецька	11
Луганська	83	Чернігівська	19967
Львівська	178	В цілому на території України	74345

Примітка. Складено автором за даними Дайджест ключових наслідків російської агресії для українського довкілля за 11-18 травня 2022 року. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://mepr.gov.ua/news/39218.html>

Подолання наслідків військової агресії є нагальним завданням у процесі воєнної розбудови України, і вимагає великих зусиль у різних галузях національної економіки. Отже, дослідження наслідків війни в цих та інших сферах є дуже актуальним завданням для відновлення України після військового конфлікту. Це має стати основою для розробки антикризової економічної політики країни.

3.2. Пріоритети економічного розвитку України у контексті ризиків кризи в ЄС

Процес європейської інтеграції в Україні розпочався в 1994 році, коли країна підписала Угоду про партнерство та співробітництво з ЄС і створила спеціальний відділ європейської інтеграції при Кабінеті Міністрів. Співпраця з ЄС посправжньому активізувалася після 2009 року, коли Україна стала одним із геополітичних партнерів ЄС у рамках Ініціативи Східного партнерства. Підписання

навесні 2014 року Угоди про асоціацію (УА) поглибило співпрацю до рівня стратегічного партнерства, що потенційно відкрило для України перспективу членства в ЄС. Проте з політичної точки зору ЄС тоді навіть не наважився офіційно озвучити перспективи членства, незважаючи на безпрецедентні зобов'язання щодо наближення регуляторного середовища до Європейського Союзу, які Україна взяла під час підписання Угоди про асоціацію. У квітні 2016 року відбувся мало відвідуваний голландський консультативний референдум щодо Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, який показав, що нідерландські виборці не зовсім готові дати Україні перспективу членства в ЄС. Незважаючи на ратифікацію Угоди про асоціацію державами-членами ЄС, референдум зробив будь-які обіцянки вступу України в ЄС політично неможливими. Водночас Угода про асоціацію між Україною та ЄС мала значний вплив на політику уряду, оскільки ключові реформи розпочали поступову модернізацію країни. Вплив був різноспрямованим, оскільки від України очікували певних фундаментальних змін, таких як децентралізація, реформа державної служби та судова реформа. Вони мали стати основою для ширших реформ і подальшого впровадження широких галузевих перетворень.

До 30-ї річниці незалежності у 2021 році критично важливі інституційні реформи нарешті виходили із застою та рухалися у правильному напрямку, але Україна залишалася крихкою ринковою економікою. До того, як Росія розпочала свою повноцінну агресію, економічна система України все ще була спотворена олігархізацією та занадто високим рівнем державного втручання, особливо якщо порівнювати з її західними сусідами. Незважаючи на таку реальність, не варто применшувати ключові досягнення, зокрема ті, що відбулися після революції на Майдані у 2014 році. По-перше, Україна досягла значного прогресу в міжнародній інтеграції. У 2008 році країна приєдналася до Світової організації торгівлі (СОТ), на чотири роки випередивши Росію, а в 2014 році Україна підписала Угоду про асоціацію з Європейським Союзом (ЄС), охоплюючи поглиблену та всеосяжну зону вільної торгівлі (ПВЗВТ). Зона вільної торгівлі з ЄС у поєднанні з одностороннім скасуванням Росією попередньої двосторонньої угоди про вільну торгівлю 1 січня 2016 року призвела до радикальної переорієнтації української торгівлі на ЄС. Роль

ЄС в експорті українських товарів зростає з 23,6% у 2013 році до 36,2% у 2021 році [42]. Помітний прогрес у виконанні Плану дій Угоди про асоціацію дозволив надати Україні статус кандидата на вступ до ЄС у червні 2022 року, хоча головний тригер надання Україні такого статусу викликали драматичні геополітичні події, зокрема російське вторгнення.

Внутрішньо найважливіша реформа, яку розпочала Україна, – це **правоохоронні органи та судова система**. Відсутність верховенства права – одна з найбільших вад незалежної України. Індекс верховенства права (складова Індикаторів світового управління Світового банку) чудово демонструє цей провал.

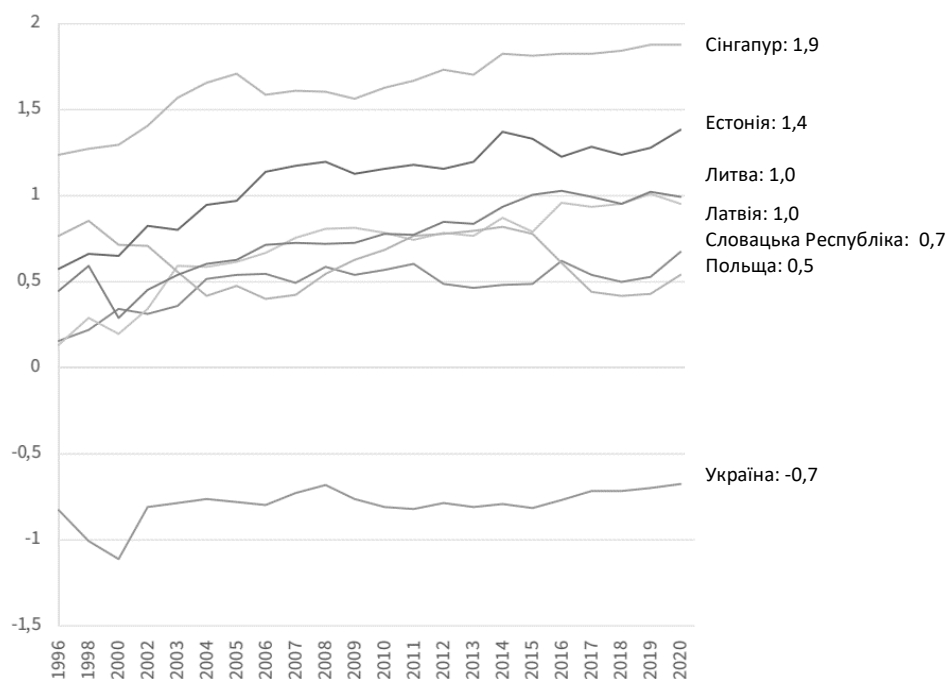

Рис. 3.1. Індекс верховенства права (індикатори світового управління), макс. 2,5, мін. -2,5.

Примітка. Побудовано автором за даними World Bank.

Як показано на рисунку 3.1. навіть через 30 років після проголошення незалежності Україна не змогла досягти рівня судової та правоохоронної систем, який мали Польща, Словацька Республіка та країни Балтії на початку 1990-х років, коли вони розпочинали ринкові реформи. У цій сфері можна відзначити лише частковий прогрес із повною реконструкцією міліції у 2015 році та реформою Верховного Суду у 2017 році. Також була спроба позбавити правоохоронні органи

важелів тиску на бізнес шляхом передачі повноважень для розслідування «економічних злочинів» новоствореному Бюро економічної безпеки України. Цілком природно, що реформування лише окремих частин системи не дало вичерпних результатів, і в багатьох сферах реформа все ще триває: наприклад, щодо Вищої ради юстиції, органу, який призначає та звільняє суддів, і Вищої кваліфікаційної Комісія юстиції – орган, який відбирає кандидатів на вакантні посади та перевіряє кваліфікацію суддів під керівництвом авторитетних міжнародних експертів. Недієздатні правоохоронні органи та судова система спровокували створення спеціальної антикорупційної системи як проксі-правоохоронної системи для боротьби з корупцією на вищому рівні. До системи увійшли Національне антикорупційне бюро (НАБУ), Спеціальна антикорупційна прокуратура (САП), Агентство з розслідування та управління активами (АРМА), Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК), Вищий антикорупційний суд – Корупційний суд (ВАКС). Також було створено Державне бюро розслідувань (ДБР), хоча його функції явно збігалися з НАБУ (а НАБУ було незалежним від Офісу президента).

Антикорупційна система була доопрацьована лише у 2019 році, після запуску ВАСУ. Однак антикорупційні органи стикалися з перешкодами на кожному кроці своєї роботи, а більш активне опрацювання порушених справ почалося лише після початку війни, коли боротьба з корупцією опинилася в центрі уваги надання іноземної допомоги. **Децентралізація** – одна з найвідоміших фундаментальних реформ, які здійснила Україна. Реформа була запущена в 2014 році і не привернула особливого суспільного розголосу. Проте процес створення об'єднаних територіальних громад (ОТГ) просувався поступово, і процес укрупнення територіальних громад завершився до 2020 року. ОТГ отримали значну вигоду від надходжень власних податків та додаткових трансфертів і дотацій з державного бюджету. За роки реформ вдалося покращити свою соціальну інфраструктуру та зміцнити спроможність інституцій своїх громад. Стійкість ОТГ під час російського вторгнення стала одним із найбільш вражаючих доказів того, наскільки важливою та успішною була реформа децентралізації. Незважаючи на те, що ця реформа є однією

з найбільш вражаючих історій успіху, центральний уряд постійно переглядає правила, прагнучі обмежити фінансову незалежність місцевих громад. Війна, як і слід було очікувати, посилила тенденцію до централізації влади, хоча, сподіваємось, лише тимчасово.

Ключовими реформами також було запровадження **системи публічних онлайн-закупівель Prozorro**. Процес державних закупівель в Україні був уражений корупцією та був надзвичайно непрозорим. Починаючи з 2016 року, коли було створено онлайн-систему Prozorro, правила у цій сфері кардинально змінилися, привнісши у сферу державних закупівель прозорість та помітну ефективність. Сама система не ідеальна, що демонструє небезпеку покладатися на технологію для вирішення процедурних питань, і користувачі часто повідомляють про лазівки. Проте створення Prozorro допомогло подолати багато корупційних проблем у державних закупівлях в Україні, і його часто рекламують як практичний приклад для інших країн. На жаль, ще до війни українська влада почала видаляти певні великі інфраструктурні проекти з Prozorro, і з початком війни роль Prozorro ще більше звузилася (табл. 3.5):

Таблиця 3.5

Україна: фундаментальні макроекономічні показники, 2013-2021 рр.

Дані	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
ВВП, постійні ціни, % зміни	0.0	-6.6	-9.8	2.4	2.4	3.5	3.2	-3.8	3.4a
Інфляція на кінець періоду, %	0.5	24.9	43.3	12.4	13.7	9.8	4.1	5.0	10.0
GG чисте кредитування/позичення, % ВВП	-4.8	-4.5	-1.2	-2.2	-2.3	-2.2	-2.0	-6.0	-4.0
Валовий борг GG, % ВВП	40.5	70.3	79.5	79.5	71.6	60.4	50.5	61.0	49.0
Сальдо поточного рахунку, % ВВП	9.2	-3.9	1.7	-1.5	-2.2	-3.3	-2.7	3.3	-1.1a

Примітка. Складено автором за даними International Monetary Fund.

Окрім цих адміністративних змін, макростабілізація української економіки після анексії Росією Криму та проксі-вторгнення на Донбас у 2014 році була однією з найважливіших передумов для створення основи для майбутнього розвитку країни. За останні вісім років, навіть перебуваючи у стані війни, Україні вдалося

уникнути боргової кризи, стабілізувавши платіжний баланс і повернувшись до помірнього зростання з 2016 року. Протягом того самого періоду дефіцит загального державного управління (ЗД) і валовий борг до ВВП були скорочені, валові міжнародні резерви НБУ зросли, обмінний курс гривні стабілізувався, інфляція зменшилася. Серйозне вдосконалення інституційної спроможності Національного банку України (НБУ) (2015 р.) зі спрощеною організаційною структурою та наголосом на прозорості, а також повна реструктуризація банківського сектору були одними з найуспішніших прикладів реформ після революції. Гідності в 2013 і 2014 роках. З 2014 року НБУ закрити понад 100 банків, причому екстрена націоналізація найбільшого українського банку – ПриватБанку, що належить політично впливовим бізнесменам, – найбільш вражаючий крок у цьому процесі. Це явище було абсолютно новий процес для України, оскільки банківська система була тісно пов’язана з могутніми олігархами, які використовували банки як спосіб переказу державних коштів на власні рахунки. Реформа у фінансовому секторі поставила під загрозу цю реальність і спричинила певну деконцентрацію української економіки (рис. 3.2.):

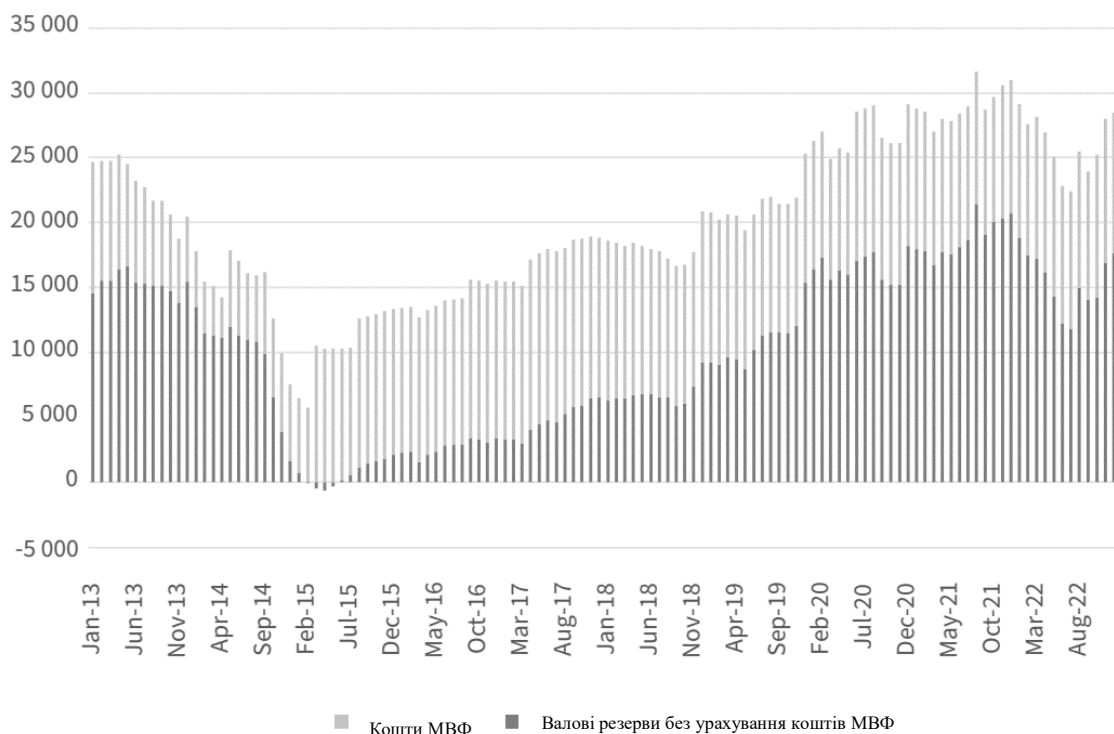

Рис. 3.2. Офіційні резервні активи НБУ, млн дол., 2013-2022 рр.

Примітка. Побудовано автором за даними Національного банку України.

Відхід від режиму фіксованого обмінного курсу до таргетування інфляції у 2016 році став ще одним важливим кроком у створенні основ для сталого економічного зростання. Раніше фіксований обмінний курс був не лише інструментом курсової політики, але й використовувався як політично чутливий якір. Політичні зобов'язання щодо стабільності національної валюти призвели до недалекоглядних рішень, які зосереджувалися на валюті як на політичному якорі, а не на підтримці довгострокового та сталого зростання. Перехід до режиму інфляційного таргетування зробив українську економічну систему більш стійкою до шоків та більш гнучкою щодо адаптації до нових ринкових реалій. Коли почалася війна, НБУ перейшов до змішаного режиму, намагаючись мінімізувати коливання обмінного курсу (обмінний курс був фіксованим із початком агресії та пізніше скоригований), але все ще залишаючись відданим пріоритету таргетування інфляції.

Лібералізація цін була ще одним болючим заходом, який був близький до завершення на порозі війни. Тарифи на опалення, природний газ та електроенергію для домогосподарств були головним каменем спотикання на шляху лібералізації цін, оскільки субсидовані тарифи для домогосподарств спотворювали стимули, створювали великий квазіфіскальний дефіцит для державних фінансів та збільшували імпорт енергії з подальшим впливом на зовнішні рахунки. І стабільність валюти. До 2020 року тарифи на опалення та ціни на природний газ уже були близькі до ринкових рівнів, усунувши квазіфіскальні проблеми та тиск на зовнішні рахунки (у 2021 році ситуація змінилася зі швидким зростанням глобальної інфляції).

Тарифи на електроенергію для домогосподарств залишалися субсидованими, що відображалось в мізерних інвестиціях у вдосконалення національних електромереж. Російське вторгнення знову розпалило проблему субсидованих тарифів на комунальні послуги на тлі стрімкого зростання цін на енергоносії та політичного небажання стягувати ринкові ціни з українців, які зазнали драматичного падіння реальних доходів внаслідок російської агресії.

Спрощення податкової системи було ще однією ключовою реформою, але розпочатою рано (1998 р.), відкривши шлях для розвитку мікро- та малого

підприємництва. Ключова ідея полягала в тому, щоб захистити підприємців від надмірної взаємодії з правоохоронними та податковими органами, і система допомогла створити дружній до бізнесу та політично активний середній клас в Україні; як доказ цього, мікропідприємці відіграли важливу роль як у Помаранчевій революції (2004), так і в Революції Гідності (2013-2014). Проте спрощена система оподаткування зазнала серйозних зловживань і потребує належного адаптування до реальності. Тим не менш, система виявилася корисною для української економіки як інструмент для того, щоб люди могли заробляти на життя власними руками, а не покладатися на державні подачки чи державні кошти (рис. 3.3.):

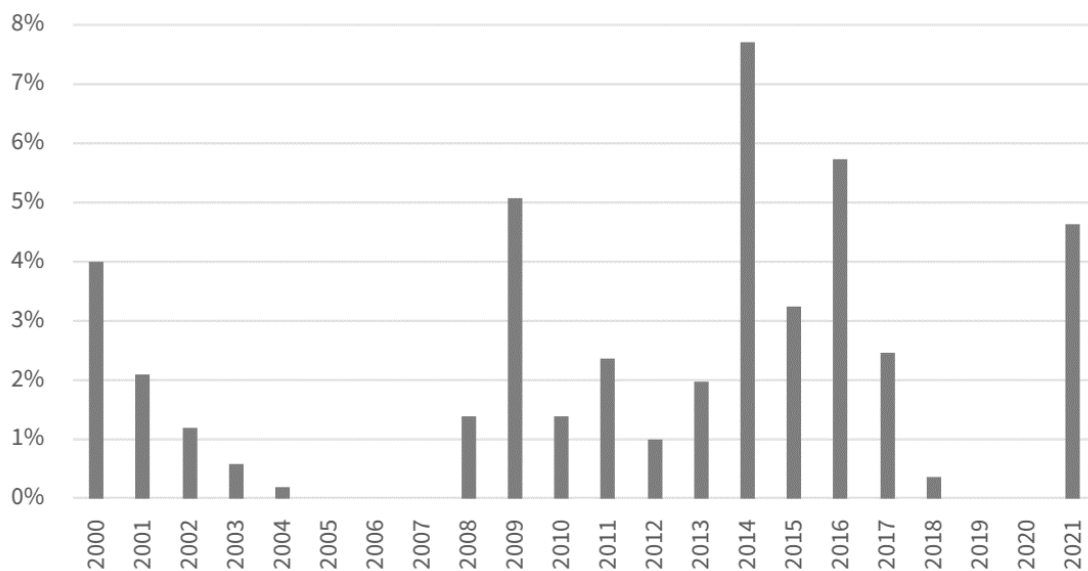

Рис. 3.3. Квaziфіскальний дефіцит, % ВВП, 2000-2021 рр.

Примітка. Побудовано автором за даними Мінфін, НБУ, МВФ, Світовий банк.

Найбільших успіхів Україна досягла в «торгівельних частинах» Угоди, спрямованих на зниження митних ставок та усунення нетарифних бар'єрів для українського експорту на ринки ЄС. Зміни в «галузевій» частині Угоди, яка передбачала кроки в окремих сферах від енергетики до освіти, досягли різного ступеня прогресу, від «готових до інтеграції в єдиний ринок ЄС» секторів, таких як державні закупівлі або технічного регулювання, до «непопулярних секторів», таких як освіта чи поштові послуги. Урядова оцінка виконання Плану дій УА на 2014-2024 рр. склала 66% станом на листопад 2022 р. Згідно з незалежною оцінкою

Українського центру європейської політики, загальний прогрес становив 49% станом на листопад 2022 р. Перше півріччя 2021 року, яке включало як повністю виконані зобов'язання, так і проміжні результати. Громадський моніторинг оцінив чистий повний прогрес у 25,6% зобов'язань, передбачених Угодою (та сама дата оцінки). Детальний аналіз виконання УА засвідчив, що лідерами за кількістю виконаних зобов'язань є державні закупівлі та енергетика. Україна успішно виконала низку необхідних кроків у торговельній частині Угоди. Поглиблена та всеосяжна зона вільної торгівлі принесла швидкі вигоди вітчизняній економіці та експортерам, особливо сільськогосподарської продукції. Реформа нетарифних бар'єрів у торгівлі (технічних бар'єрів у торгівлі, або ТВТ) продемонструвала вражаючий прогрес у гармонізації регулювання з національною інфраструктурою якості та стандартами. Це наблизило Україну до безперешкодного експорту її промислових товарів на ринки ЄС. Інші галузеві зміни продемонстрували як значні досягнення з певними наборами зобов'язань, так і ускладнення в адаптації інших. Одним із прикладів може бути реформа митниці.

Позитивним моментом є підготовка до приєднання до Конвенції про процедуру спільного транзиту (NCTS). Також приведено у відповідність до вимог ЄС механізм захисту інтелектуальної власності під час переміщення товарів через митний кордон.

Прогрес був досить обмеженим щодо інших зобов'язань. Положення Митного кодексу ЄС були імплементовані лише частково та охоплювали обмежене коло питань. Наприклад, інститут уповноважених господарюючих операторів запроваджено, але ще не набув популярності серед бізнесу.

У перспективі підготовки до членства Україні доведеться багато зробити для розвитку інституційної спроможності своїх митних органів. Це передбачатиме розвиток митної інфраструктури (будівлі, пункти пропуску, технічне обладнання тощо), ІТ-рішення для митниці та перепідготовка персоналу для створення єдиної ефективної системи митних правил.

У червні 2022 року Україна отримала статус кандидата на членство в ЄС завдяки надзвичайно швидкому рішенню Європейської Ради, ухваленому в той час,

коли країна протистояла повномасштабному вторгненню Росії. Збереження статус-кво в рамках реалізації УА стало важливою передумовою для переговорів про вступ. Незважаючи на те, що за 8 років було досягнуто багато, перешкоди залишаються на шляху розвитку країни. «Заморожений» прогрес – зокрема у встановленні верховенства права, триваюча слабкість державної служби та широкі повноваження держави, і, зокрема, політичне втручання, яке це дозволяє – залишаються найважливішими з цих проблем. Деякі зобов'язання, взяті Україною під час цього процесу, повинні бути виконані, включаючи складний набір політичних і регуляторних рішень (що охоплюють антиолігархічне законодавство, імплементацію антимонопольних правил, а також кращий інвестиційний клімат і доступ до фінансування для реконструкції). Наприклад, гармонізація європейського законодавства про навколишнє середовище щодо викидів парникових газів (наприклад, вимоги Директиви про великі спалювальні установки щодо лімітів забруднення повітря великими електростанціями)⁶ вимагатиме значних інвестицій і, фактично, повного перегляду старої та поганої системи зношена домашня система виробництва електроенергії. Такі питання також суперечать інтересам бізнес-груп, які володіють електростанціями, відповідальними за найбільше забруднення, і виступають проти таких обмежень.

Унікальне «кандидатське» вікно можливостей, яке слід використати з самого початку, щоб перейти до етапу вступу.

Процес вступу до ЄС визначено у статті 49 Договору про Європейський Союз таким чином: «Будь-яка європейська держава, яка поважає цінності згаданих у статті 2, і зобов'язується їх просувати, може подати заявку на членство в Союзі». У рамках законодавчої бази ЄС процес вступу проходить послідовно через дев'ять політичних та адміністративних етапів. Немає фіксованого графіка, але є багато прикладів, які показують, що між тим, як країна подає свою заявку, і коли вона повністю приєднується, може пройти десятиліття чи більше.

Наразі Україна проскочила кілька сходинок цього етапу. За звичайних умов Україна мала б повністю виконати всі зобов'язання за Угодою про асоціацію, продемонструвати та переконати членів ЄС, що країна їх повністю виконала, і лише

тоді подати заявку на членство: початково було заплановано базовий сценарій для подачі заявки на тендер на 2035 рік.

ЄС ніколи раніше не надавав статусу кандидата країні, яка перебуває у стані війни. Таким чином, Україна, опинившись у найбільшій війні за останні 50 років, сьогодні перебуває в унікальному становищі та отримала вікно можливостей розпочати переговори про вступ протягом наступних кількох років.

Торговельні бар'єри з ЄС, які все ще потребують серйозних рішень:

- По-перше, прискорене та повне скасування митних зборів, тарифних квот та інших обмежень ціноутворення на українську сільськогосподарську продукцію функціонуватиме як захід підтримки економіки країни:

- По-друге, підписання Угоди про оцінку відповідності та прийняття промислової продукції (АСАА), що дозволить ЄС визнати національну інфраструктуру якості та оцінку відповідності України для забезпечення поставок промислових товарів на внутрішній ринок ЄС без додаткової сертифікації. Зараз ці питання перебувають на етапі перевірки, і швидке підписання трьох угод у перших трьох галузях промисловості (електрообладнання, резервуари під тиском, електромагнітна сумісність) було б важливим кроком підтримки з боку ЄС.

- По-третє, Україні необхідно працювати над гармонізацією податкових режимів, розробкою дорожньої карти для приведення податкового законодавства України у відповідність до податкового законодавства ЄС та визначенням положення Директиви ЄС 112 про спільну систему податку на додану вартість. По-четверте, необхідно гармонізувати митні правила та вжити заходів до фактичної спільної митної зони з ЄС (включно з довгостроковими цілями щодо гармонізації законодавства про ПДВ, спільної зовнішньоторговельної політики або принаймні домовленостей/виключень та будь-яких необхідних механізмів розподілу доходів). Ці чотири кроки нарешті лібералізують торгівлю з ЄС і усунуть перешкоди для транскордонних ділових операцій разом із безперешкодним переміщенням товарів через кордони.

3.3. Імплементация досвіду ЄС впровадження антикризових заходів в Україні

З метою подолання наслідків військових дій Російської Федерації проти України, державному управлінню необхідно розробити національну стратегію відбудови промислової, транспортної, соціальної та технологічної інфраструктури економіки та подолання наслідків катастрофічної гуманітарної кризи. Для виконання цих масштабних завдань необхідні значні фінансові, організаційні, технічні та інші ресурси, які можуть бути залучені лише шляхом системної міжнародної підтримки, об'єднання національних ресурсів у різних країнах та координації зусиль міжнародної спільноти та національних агенцій. Бажання багатьох окремих країн та міжнародних організацій долучитися до процесу відновлення української економіки та її соціально-гуманітарного простору.

У цьому контексті перед наукою постає завдання вивчення історичного досвіду успішних програм післявоєнної реконструкції, зокрема в Західній Європі, адаптація якого може бути корисною в інших сферах. За часи з 1940-х по 1960-ті роки завдання, пов'язані з сучасною Україною, вирішувалися поетапно за допомогою міжнародних партнерів. Міжнародні програми допомоги, такі як Програма відновлення Європи (ERP), колишній План А. Маршалла, і Лінія стабілізації Дж. Доджа (Лінія ухилення), створили інституційну структуру та ресурсну базу для швидкої реконструкції в Європі [61].

Незважаючи на поразку у війні, Німеччина втратила свою економічну та політичну незалежність. Однак, в останні роки, країна отримала значні репараційні виплати, а плани реконструкції, сформульовані державами-переможницями, зокрема США, містили жорсткі обмеження. Завдяки економічному зростанню Німеччини, відомому як програма економічного роззброєння, країна вдалося відновити свій економічний потенціал за короткий термін і досягти рекордного темпу економічного зростання. Це історичне зростання вважається економічним дивом Німеччини, оскільки країна завжди відстоювала свої національні інтереси, незалежно від невігідної зовнішньої ситуації, і змогла швидко зайняти провідні позиції в

світовому економічному рейтингу. У 1950-х роках Німеччина займала третє місце у світі за промисловим виробництвом, поступаючись лише США та Великій Британії, і досі зберігає провідні позиції у світовому поділі праці та геополітичній системі. Цей успіх дав можливість вивчити механізми, які були найбільш ефективними у відновленні після війни і можуть служити орієнтиром для розробки відповідних програм в Україні.

Ось найефективніші механізми реконструкції та економічного піднесення Німеччини:

- Політична стабільність і послідовність реформ;
- Дерегуляція бізнесу та більшості регуляторних дій;
- Економічна дерегуляція, що передбачає обмеження домінування однієї компанії (наприклад, акція однієї компанії не повинна перевищувати трьох, або двох та наполовину). В той же час, створюються умови для стимулювання співпраці між фірмами-монополістами та малими та середніми підприємствами, що обмежує ступінь монополістичної конкуренції;
- Підтримка розвитку малих та середніх підприємств, які стають джерелом самозайнятості населення, насичують місцевий ринок продуктами і є основою економічного відновлення;
- Податкові реформи, включаючи встановлення податкових пільг для експортерів, що призвело до переважання експорту над імпортом у 1950-х роках;
- Стимулювання припливу інвестицій, де більшість інвестицій, кредитів і понад третина економічних доходів федерального бюджету спрямовувалися на реіндустріалізацію економіки. Це включало заміну застарілого обладнання, оновлення технологій виробництва та створення «проривних» галузей для прискореного розвитку індустрії в технічно відсталих регіонах. Більшість позик (60%), отриманих за планом Маршалла, розподілялися через систему низькопроцентних позик приватним компаніям, що модернізували виробництво, у той час як більшість європейських країн використовувала ці кошти як соціальні трансфери, зокрема на «продовольчий бюджет»;

- Замовлення військової продукції зі сторони США сприяли розвитку промислового виробництва, зокрема в галузях машинобудування та автомобільної промисловості, що призвело до щорічних темпів зростання промислового виробництва в межах 10-15% у роках 1953-1954 років.

Одним із головних завдань є відновлення руйнівних наслідків війни на житлових територіях, що включає розробку екологічно ефективних механізмів використання та переробки зруйнованих будівель і споруд, відновлення цивільної та промислової інфраструктури, а також відповідну рекультивацію пошкоджених військовими діями земель. У контексті трансформації інфраструктури особлива увага повинна бути приділена плануванню нових промислових та цивільних споруд з урахуванням екологічних вимог та принципів зеленої трансформації. У той же час значна частина земель, внаслідок порушення та видобутку корисних копалин, вилучається із сільськогосподарського обороту, що ставить перед нами завдання створення продовольчих резервів для запобігання дефіциту товарів і насичення товарних ринків. У цьому контексті актуальним завданням державного управління є підтримка розвитку місцевого виробництва із залученням створення стабільного джерела запиту на товари.

Відновлення товарних ринків та розвиток мережі постачання товарів повинні залишатися в обов'язковому порядку від російських та білоруських джерел постачання ресурсів і матеріалів. Для досягнення цієї мети прийняти:

- а) пошук нових джерел постачання ресурсів з розподілу економічної залежності;
- б) розвиток нових виробничих зв'язків та логістичних процесів;
- в) інвестиції у розвиток українських гірничо-збагачувальних підприємств.

З урахуванням позитивного впливу військових замовлень на економічне зростання провідних промислових країн того часу, важливо звернути увагу на потенціал українського військово-промислового комплексу. Продукція цього комплексу, така як військова техніка, озброєння та експертиза, може стати потужними українськими експортними проектами.

Одночасно для України, яка традиційно переважно експортує сировину, важливим цільовим пріоритетом є розробка програм підтримки розвитку

експортоорієнтованих виробництв і підприємств. Першочерговою метою цієї підтримки має бути сприяння підприємствам, які розширюють ланцюжок доданої вартості в національній економіці та здатні використовувати свої конкурентні переваги на світовому ринку. Одночасно важливим завданням влади є створення сприятливого екологічного середовища для розвитку бізнесу, зокрема:

а) дерегуляція бізнесу та усунення перешкодних норм і регулятивної поведінки;

б) створення мережі ресурсних консультацій та швидких навчальних центрів для стимулювання інноваційного та підприємницького духу;

в) розвиток соціального підприємництва як самоокупного механізму вирішення більшості соціально-економічних проблем, спричинених війною.

Також цінним прикладом державного управління може бути Економічна рада, яка є дорадчим органом, створеним урядом Японії для планування стратегії розвитку національної економіки. Вона включає представників великого бізнесу, профспілок та провідних вчених. Тісна взаємодія між різними групами впливу дозволяє узгоджувати їхні інтереси та формулювати компроміси стосовно стратегічних пріоритетів розвитку національної економіки.

У зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України, важливим завданням стає не лише науковий аналіз історичного досвіду, а й розробка стратегії та дорожньої карти для її реалізації. Це передбачає реалістичну оцінку масштабів збитків та необхідних фінансових ресурсів для відновлення економіки, а також формування плану забезпечення відновлення.

Для досягнення цих цілей вже впроваджено організаційні механізми, зокрема створено єдиний центр накопичення та координації коштів, а також контролю за їх використанням [7]. Вивчення позитивного історичного досвіду та оцінка можливості його втілення в програму післявоєнної відбудови України має стати інституційною основою для формування національної стратегії. Ця стратегія має базуватися передусім на реалізації національних інтересів та конкурентних переваг країни в міжнародному поділі праці.

Висновки до розділу 3

Стратегічним напрямком програми реконструкції має стати створення системи захисту від негативних ризиків земельно-сировинного характеру, а також зменшення геополітичної та гео економічної залежності України. Проте, важливою наданні допомоги на розвиток національної стратегії має бути не просто відновлення реконструктивної структури та інфраструктури української економіки, а фундаментальна модернізація всієї інституційної структури та гуманітарного простору суспільства. Такий підхід дозволяє повністю використовувати економічний, природний і людський потенціал, а також конкурентні переваги національної економіки.

ВИСНОВКИ

Економічні кризи відбивають гострі протиріччя економіки країни чи економічному стані фірми. Це кризи виробництва та реалізації товару, взаємовідносин економічних агентів, кризи неплатежів, втрати конкурентних переваг, банкрутства та ін. Можливість та необхідність виникнення економічних криз визначаються протиріччями між виробництвом та споживанням товарів. З розвитком ринкової економіки, товарного та грошового звернення збільшується ймовірність загострення цього протиріччя, оскільки зникають прямі економічні зв'язки, у яких вклинюються інтереси посередників. Будь-яка країна потребує управління, здатного не тільки вловлювати ознаки наступу застою та подальшої кризи, враховувати можливі ризики та невизначеності, а й відповідним чином реагувати на виклики кожної нестандартної, а тим більше загрозливої національної безпеки та державного суверенітету ситуації.

Залежно від предмета керуючого впливу державне управління може виступати як:

- 1) управління за результатами та проєктами;
- 2) управління зовнішнім державним боргом;
- 3) управління змінами;
- 4) управління інноваціями;
- 5) управління якістю;
- 6) управління державними ресурсами;
- 7) управління ризиками та конфліктами.

Антикризове управління базується на загальних закономірностях та властивостях управлінських процесів, а також специфічних особливостях, що пов'язані зі здійсненням антикризових процедур. Цілеспрямованість управління полягає у виборі та формуванні цілей, що є вихідним пунктом у будь-якому процесі управління, в тому числі й антикризовому. Антикризове управління є надзвичайно важливим інструментом в управлінні економікою та бізнесом. Кризові явища та

ситуації мають складну природу та різноманітні прояви, і їхнє вивчення є важливим для розробки ефективної антикризової політики. Сучасні концепції антикризового управління враховують складну та змінну природу кризових явищ та ситуацій, та спрямовані на ефективне управління ризиками та протидію кризам, реалізація принципів та використання механізмів антикризового управління може бути результатом для попередження кризових ситуацій та ефективного їх подолання.

Основними операційними блоками є:

По-перше, у Євросоюзі є Єдиний внутрішній ринок (ЄВР), всередині якого вільно переміщуються товари та послуги, а за межами якого (тобто у відносинах з третіми країнами) діє загальний порядок для всіх країн ЄС.

По-друге, ЄС має набір фінансових інструментів. Головний з них – бюджет ЄС.

По-третє, ЄС активно діє в кількох галузевих напрямках, до яких можна віднести сільське господарство, транспорт та енергетику.

На четвертому місці, існує Економічний та валютний союз (ЕВС), що складається з двох частин. Єдину грошово-кредитну політику проводить Європейський центральний банк, а загальну економічну політику – Рада та Комісія.

Антикризові стратегії антикризового управління країн ЄС спрямовані на забезпечення стабільності економіки та фінансової системи в умовах кризи. Для цього використовуються різні інструменти та заходи. Однією з ключових стратегій є фіскальна дисципліна, що полягає в забезпеченні бюджетної рівноваги та контролю над боргом країни. Для досягнення цієї мети використовуються різні заходи, такі як скорочення витрат, збільшення податкових надходжень та зменшення державних інвестицій.

Іншою важливою стратегією є монетарна політика, що полягає в регулюванні грошової маси та процентних ставок з метою забезпечення стабільності фінансової системи та підтримки економічного зростання. Також використовуються стратегії підтримки банків та фінансових установ, щоб забезпечити їх стабільність та надійність у кризових умовах. Ці заходи можуть включати надання державної фінансової підтримки, реформування банківської системи та зміцнення

регуляторного нагляду. Проблема міграції і біженців залишається однією з найважливіших та найскладніших викликів для Європейського Союзу (ЄС) в сучасному світі. У зв'язку з війнами, конфліктами, політичними кризами та економічними нерівностями, мільйони людей змушені покинути свої домівки та шукати притулку у інших країнах.

Розглянемо політики Європейського Союзу та її відмінність в поточних потоках біженців від попередніх переміщень біженців до Європи. Є кілька відмінностей. По-перше, у той час як попередні шукачі притулку, які прибували до Європи, були переважно чоловіками та працездатного віку, біженці з України – це переважно високоосвічені жінки та діти. По-друге, культурна близькість і слабкі мовні бар'єри, особливо в сусідніх країнах, прискорюють процеси інтеграції українських біженців. По-третє, з Директивою про тимчасовий захист (TPD) ЄС був прийнятий більш скоординований і сприятливий підхід, ніж раніше. По-четверте, незважаючи на невизначеність щодо тривалості та інтенсивності конфлікту, політична реакція приймаючих країн відображає остаточне повернення біженців в Україну.

Подолання наслідків військової агресії є нагальним завданням у процесі воєнної розбудови України, і вимагає великих зусиль у різних галузях національної економіки. Отже, дослідження наслідків війни в цих та інших сферах є дуже актуальним завданням для відновлення України після військового конфлікту. Це має стати основою для розробки антикризової економічної політики країни.

Стратегічним напрямком програми реконструкції має стати створення системи захисту від негативних ризиків земельно-сировинного характеру, а також зменшення геополітичної та гео економічної залежності України. Проте, важливою наданні допомоги на розвиток національної стратегії має бути не просто відновлення реконструктивної структури та інфраструктури української економіки, а фундаментальна модернізація всієї інституційної структури та гуманітарного простору суспільства. Такий підхід дозволяє повністю використовувати економічний, природний і людський потенціал, а також конкурентні переваги національної економіки.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антикризове управління: теорія і практика / Л.М. Гусєва, І.І. Портна, В.В. Шапошніков. – К.: КНЕУ. – 2007.
2. Бондаренко А.О. Механізми антикризового управління в умовах глобалізації світової економіки / А.О. Бондаренко.– К.: ННЦ «Інститут економіки та прогнозування НАН України». – 2013.
3. Габрилевич А.С. Антикризова політика Європейського Союзу: уроки для України / А.С. Габрилевич // Проблеми міжнародних відносин. – К.: КиМУ, 2010. – Вип. 1. – С. 147-159.
4. Гальчинський А.С. Криза і цикли світового розвитку / А.С. Гальчинський. К.: АДЕФ-Україна. – 2009. – С. 81-82.
5. Державне регулювання в умовах кризи: теоретичний аспект та практичний досвід / І. В. Хом'як, А. В. Баб'як, О. Л. Барановська та ін. – К.: КНЕУ. – 2016.
6. Державне регулювання: теорія та практика / О. В. Венгринюк, Н. В. Жуковська, М. О. Копилова та ін. – К.: Центр учбової літератури. – 2019.
7. Іванов С.В. Економічне відновлення і розвиток країн після збройних конфліктів та воєн: невтрачені можливості для України / С.В. Іванов // Економіка України. – 2019. – №1. – С.75-89.
8. Кейнс Дж. М. Загальна теорія зайнятості, проценту та грошей / Дж. М. Кейнс. пер. з англ. – К.: Либідь, 1993. – 544 с.
9. Кравченко О. Антикризове управління як складова ефективного державного управління / О. Кравченко // Економічний простір. – 2018. – № 144. – С. 5-14.
10. Літвін Н. М. Антикризове управління в умовах нестабільності економічного середовища / Н. М. Літвін // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Логістика. – 2019. – Вип. 935. – С. 98-103.
11. Мельниченко О.А. Антикризова політика держави: сутність та складові / О. А. Мельниченко // Становлення сучасного українського суспільства: політичні,

управлінські, економічні та правові аспекти: тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф., 27 берез. 2015 р. – К.: Вид-во КНУКіМ. – 2015. – С. 317-320.

12. Мозговий О. Глобальна фінансова криза: теорія і практика подолання наслідків фінансових потрясінь / О. Мозговий, Н. Стукало // Ринок цінних паперів України. – 2008. – № 11-12.

13. Олефір В. К. Економічні кризи і цикли: історія і сучасність / В. К. Олефір // Актуальні проблеми економіки. – 2013. – № 10. – С. 23-35.

14. Поліщук І. Антикризове управління державним боргом як складова економічної безпеки країни / І. Поліщук // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка». – 2018. – № 25. – С. 65-71.

15. Рамазанов С.К. Технології антикризового управління: монографія / С. К. Рамазанов, О. П. Степаненко, Л. А. Тимашова. – Луганськ: Східноукр. нац. унт ім. В. Даля. – 2010. – 192 с.

16. Серeda І. Оцінка ефективності механізмів антикризового управління в Україні / І. Серeda // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. – 2018. – № (34). – С. 165-172.

17. Сидорович А.В. Світова економічна криза і новий економічний курс / А.В. Сидорович // Суспільство. Держава. Політика. – 2013. – № 2. – С. 7-22.

18. Фоміна М. В. Сучасний економічний розвиток: проблеми та перспективи / М. В. Фоміна, В. В. Приходько // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. – 2012. – № 1 (5). Т. 1 – С. 435-436.

19. Шапуров О. О. Формування концепції антикризового управління на основі взаємодії системи латентних процесів та системи діагностики явних загроз / О. О. Шапуров // Інвестицій: практика та досвід. – 2013. – № 23. – С. 35-40.

20. Шевченко В.О. Антикризове управління: теоретичні аспекти та практика застосування в Україні / В.О. Шевченко. – К.: Аграр Медіа Груп. – 2011.

21. Шевченко О. Роль антикризового управління у забезпеченні стійкості економіки держави / О. Шевченко // Економічний часопис-XXI. – 2018. – № 171. – С. 64-67.

22. America's foreclosure-prevention strategy may be misconceived // The Economist. – 09.07.2009.
23. Behnamiri N. The Role of strategic Management / N. Behnamiri, M. Hossein // Crisis Management Journal. – 2012, – № 15-16. – PP. 7-40.
24. Bruner R.F. The Panic of 1907: Lessons Learned from the Market's Perfect Storm / R.F. Bruner, S.D. Carr. John Wiley & Sons. – 2007. – 280 p.
25. Donkin A. The Bermuda Triangle: The Truth Behind the Myth / A. Donkin. Capstone Global Library Ltd. – 2014.
26. Dulebohn J. S. Leader-Member Exchange and Organizational Citizenship Behavior: A Review and Agenda for Future Research / J. S. Dulebohn, T. W. Ingram, P. W. Hochwarter // Journal of Management. – 2010, -№ 4. – vol. 36. -PP. 897-910.
27. Goczek Ł. Financial crisis management in the EU countries / Ł. Goczek // Journal of Business Research. – 2018. – № 91. – PP. 19-32.
28. Khemiri S. B. The impact of financial crisis on economic growth: evidence from the Mediterranean countries / S. B.Khemiri, I. Khemakhem // Journal of the Knowledge Economy. – 2018. – № 9(2). – PP. 545-561.
29. Kindleberger Ch. P. Manias, Panics, and Crashes: A History of Financial Crises / Ch. P. Kindleberger, R. Aliber. Palgrave Macmillan. – 2015. – 355 p.
30. Lewis M. The Big Short: Inside the Doomsday Machine / M. Lewis. New York: W.W. Norton & Company. – 2010.
31. Mau V. The Economic Policy of 2007: Success and Risks. / V. Mau // Voprosy Ekonomiki. – 2008. – № 2. – PP. 4-23.
32. Minsky H. Stabilizing an Unstable Economy / H. Minsky. New York: McGraw-Hill. – 2008.
33. Reinhart C. M. This Time Is Different: Eight Centuries of Financial Folly / C.M. Reinhart, K.S. Rogoff. Princeton University Press. – 2009.
34. Rezvani H. Intermixture of Crisis Management in Guidelines of organization / H. Rezvani // Tadbir Journal. – 2007, – № 177. – p.23.
35. River Ch. The Bermuda Triangle: Unexplained Disappearances Beneath the Waves / Ch. R. River. CreateSpace Independent Publishing Platform. – 2016.

36. Roth B. The Great Depression: A Diary / B. Roth. New York: PublicAffairs. – 2010. – 288 p.
37. Samuelson R. J. It's really a Global Crisis / R. J. Samuelson // Newsweek. – 2009. – № 2. – 33 p.
38. Soto J. H. de. Financial crisis and economic recession / J. H. de Soto. // Revista procesos de mercado. – 2008. – № 5(2). – P. 229-234.
39. Tumanov V. Global financial crisis and its impact on economic development of Ukraine / V. Tumanov, O. Plakhotnik // Baltic Journal of Economic Studies. – 2018. – № 4(1). – PP. 137-143.
40. Zaremba A. Managing the effects of the financial crisis in the European Union / A. Zaremba // Management. – 2018. – № 22(2). – PP. 115-129.
41. <https://bank.gov.ua/> – офіційний веб-сайт Національного банку України.
42. <https://case-ukraine.com.ua/> – офіційний веб-сайт Громадської організації CASE Україна.
43. https://commission.europa.eu/index_en – офіційний веб-сайт European Commission.
44. <https://minfin.com.ua/> – офіційний веб-сайт Міністерство фінансів України.
45. <https://www.bundesbank.de/de> – офіційний веб-сайт Deutsche Bundesbank Eurosystem.
46. <https://www.ecb.europa.eu/home/html/index.en.html> – офіційний веб-сайт European Central Bank.
47. <https://www.esm.europa.eu/what-we-do> – офіційний веб-сайт European Stability Mechanism .
48. <https://www.imf.org/en/home> – офіційний веб-сайт International Monetary Fund.
49. <https://www.worldbank.org/en/home> – офіційний веб-сайт World Bank.
50. Дайджест ключових наслідків російської агресії для українського довкілля за 11-18 травня 2022 року. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. [Електронний ресурс] - Режим доступу: [tps://mepg.gov.ua/news/39218.html](https://mepg.gov.ua/news/39218.html)
51. Звіт про внутрішнє переміщення в Україні, раунд 5, травень 2022 року.

Міжнародна організація з міграції. 2022. 12 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://displacement.iom.int/reports/zvit-pro-vnutrishne-peremischennya-v-ukraini-opituvannya-zagalnogo-naselennya-raund-5-23>.

52. Кейнс Дж. М. Загальна теорія зайнятості, процента та грошей / Дж. М. Кейнс. 2002. [Electronic resource] – Access: <https://epi.cc.ua/obschaya-teoriya-zanyatosti-protsent.html>.

53. Коваленко Л.О. Фінансовий менеджмент: навч. посіб. / Л.О. Коваленко. – К.: Знання. – 2005. – 485 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://library.if.ua/book/52/3811.html>.

54. Комплексний пакет загальнодержавних антикризових заходів подолання наслідків пандемії та створення передумов до сталого соціально-економічного зростання / М.О. Кизим, Ю.Б. Іванов, Н.В. Белікова, О.Ю. Іванова та ін. Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України. Харків. 2020. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://ndc-ipr.org/media/posts/presentations/COVID_%D0%90%D0%BD%D1%82%D0%B8%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D1%96_%D0%B7%D0%B0%D1%85%D0%BE%D0%B4%D0%B8_Id1cWOб.pdf.

55. Кондратюк І. С. Антикризове управління в системі державного управління / І. С. Кондратюк // Економіка. Фінанси. Право. – 2015. – № 1 (1). – С. 80-83. [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://efp.in.ua/journals/2015/1_2015/16.pdf.

56. Кулакова С.Ю. Особливості антикризового управління підприємством у сучасних умовах розвитку економіки / С.Ю. Кулакова, А.С. Мірошніченко // Ефективна економіка: електронний журнал. – 2014. – № 10. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3429>.

57. Мартиненко О. Втеча від стабільності: як коронавірус вплине на економіку світу, Європи та України / О. Мартиненко. Європейська правда. 03.03.2020. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2020/03/3/7107022/>.

58. Огляд заходів, що вживаються країнами світу для боротьби з пандемією та подоланням її наслідків. Центр зовнішньополітичних досліджень Національного інституту стратегічних досліджень. [Електронний ресурс] – Режим доступу:

<https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-04/svitova-ekonomika-ta-pandemiya.pdf>.

59. Петренко А. Уроки послевоенного возрождения. Послевоенные реформы в Германии / А. Петренко. Українська правда. 29.01.2015. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/petrenko/54ca1e06e496c>.

60. План відновлення України. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://recovery.gov.ua>.

61. Супрун Н. А. Повоєнна відбудова економіки: історичний досвід та актуальні завдання для України / Н.А. Супрун. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e9d58b42-94bc-4f2d-a9aa-0d5ed993e58a/content>.

62. Україна 2022. Як не втратити свій шанс стати сильною державою. Український інститут майбутнього. Доповідь. 2022. 114 с. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://uifuture.org/publications/ukrayina-2022-yak-ne-vtratytu-svij-shans-staty-sylnoyu-derzhavoyu>.

63. Філіпчук Л. Вимушена міграція і війна в Україні 24 лютого – 24 березня 2022 року / Л. Філіпчук, Н. Ломоносова, О. Сирбу. Ю. Кабанець. Аналітичний центр Cedos. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://cedos.org.ua/researches/vymushena-migracziya-i-vijna-v-ukrayini-24-lyutogo-24-bereznya-2022>.

64. Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Central Bank, the European Investment Bank and the Eurogroup. European Commission. 13.03.2020. – 11 p. [Electronic resource]. – Access: <https://www.eea.europa.eu/policy-documents/communication-from-the-commission-to-1>.

65. Coronavirus response: The EU's recovery plan. European Commission. – [Electronic resource]. – Access: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/recovery-plan-europe_en.

66. COVID-19 support. European Stability Mechanism. [Electronic resource]. – Access: <https://www.esm.europa.eu/content/europe-response-corona-crisis>.

67. COVID-19: Commission sets out European coordinated response to counter the economic impact of the Coronavirus. European Commission. 13.03.2020. [Electronic

resource]. – Access: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_459.

68. EBA statement on financial inclusion in the context of the invasion of Ukraine. European Banking Authority. 27.04.2022. EBA statement on financial inclusion in relation to [Electronic resource]. – Access: https://www.eba.europa.eu/sites/default/documents/files/document_library/Publications/Other%20publications/2022/1031627/EBA%20statement%20on%20financial%20inclusion%20in%20relation%20to%20Ukraine.pdf.

69. EU Coronavirus Response. European Commission. 02.04.2020. [Electronic resource]. – Access: https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/coronavirus_latest_updates_en.pdf.pdf.pdf.

70. European Neighbourhood Policy – East – education statistics. Statistics Explained. 01.01.2023. [Electronic resource]. – Access: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=European_Neighbourhood_Policy_-_East_-_education_statistics.

71. Focus on Health Spending: Expenditure by disease, age and gender. OECD. 01.04.2016. [Electronic resource]. – Access: [Expenditure-by-disease-age-and-gender-FOCUS-April2016.pdf](#).

72. Information for people fleeing the war in Ukraine. European Commission. [Electronic resource]. – Access: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/stronger-europe_world/eu-solidarityukraine/eu-assistance-ukraine/information-people-fleeing-war_ukraine_en#onward-travel-in-the-eu.

73. Interest Rates and Monetary Policy: Key Economic Indicators. UK Parliament. House of Common Library. 23.07.2021. [Electronic resource]. – Access: <https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/sn02802>.

74. Joint Procurement Agreement to procure medical countermeasures. European Commission. 2021. [Electronic resource]. – Access: https://health.ec.europa.eu/system/files/2016-11/jpa_agreement_medicalcountermeasures_en_0.pdf.

75. Language Training and Refugees' Integration / N. J. Arendt, I. Bolvig, M. Foged, L. Hasager at el. Institute of Labor Economics. 03.2020. [Electronic resource]. – Access: <https://www.nber.org/papers/w26834>.

76. Net childcare costs in EU countries: impact on family incomes and work incentives, 2021. 01.06.2022. [Electronic resource]. – Access: https://www.oecd.org/els/soc/benefits-and-wages/Net%20childcare%20costs%20in%20EU%20countries_2021.pdf

77. Pandemic Emergency Purchase Programme (PEPP) COVID-19. European Commission. 04.04.2020. [Electronic resource]. – Access: <https://data.europa.eu/data/datasets/pandemic-emergency-purchase-programme-pepp?locale=en>.

78. Reports of sexual violence in Ukraine rising fast, Security Council hears. United Nations News. 06.06.2022. [Electronic resource]. – Access: <https://news.un.org/en/story/2022/06/1119832>.

79. Rights and Support for Ukrainian Refugees in Receiving Countries. 09.05.2022. [Electronic resource]. – Access: https://www.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/rights-and-support-for-ukrainian-refugees-in-receiving-countries_09beb886-en

80. SURE: Support to mitigate Unemployment Risks in an Emergency European Commission. [Electronic resource]. – Access: https://economy-finance.ec.europa.eu/eu-financial-assistance/sure_en.

81. Sustainable Reintegration of Returning Migrants: A Better Homecoming. OECD. 15.10.2020. [Electronic resource]. – Access: https://www.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/sustainable-reintegration-of-returning-migrants_5fee55b3-en.

82. The fiscal response to the economic fallout from the coronavirus / Anderson J., Bergamini E., Brekelmans S. at el. Bruegel Datasets. 24.11.2020. [Electronic resource]. – Access: <https://www.bruegel.org/publications>.

83. The Refugee Surge in Europe: Economic Challenges. International Monetary Fund, Washington DC. 2016. [Electronic resource]. – Access: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/sdn/2016/sdn1602.pdf>.

84. Ukraine: Commission helps professionally qualified refugees access jobs in the EU. European Commission. 06.04.2022. [Electronic resource]. – Access: <https://euneighbourseast.eu/news/latest-news/ukraine-european-commission-helps-professionally-qualified-refugees-access-jobs-in-the-eu>.

85. Ukraine: Public Health Situation Analysis (PHSA). World Health Organization. 07.2022. [Electronic resource]. – Access: <https://reliefweb.int/report/ukraine/ukraine->

public-health-situation-analysis-phsa-long-form-last-update-july-2022-enuk.

86. Updated Displacement Survey: Ukrainian refugees and third-country nationals. UN Women. 01.04.2022. [Electronic resource]. – Access: <https://eca.unwomen.org/en/digital-library/publications/2022/04/updated-displacement-survey-ukrainian-refugees-and-third-country-nationals-0>.

87. Who bears the cost of integrating refugees? Migration Policy Debates №13. 13.01.2017. [Electronic resource]. – Access: [migration-policy-debates-13.pdf](#).